

วัดธรรมยุติกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานี

Buddhist Monasteries of Dhammayuttika Nikaya in Ubon Ratchathani

สุพัตรา ทองกลม

นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรปริญญาโทบริหารศิลปกรรม
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

Supattra Tongklom

Master Student, M. Art in Architectural History, Faculty of Architecture, Silpakorn University

คำสำคัญ : อุบลราชธานี ;
ธรรมยุติกนิกาย ; อุโบสถ ;
อีสาน ; สิม

Keywords :

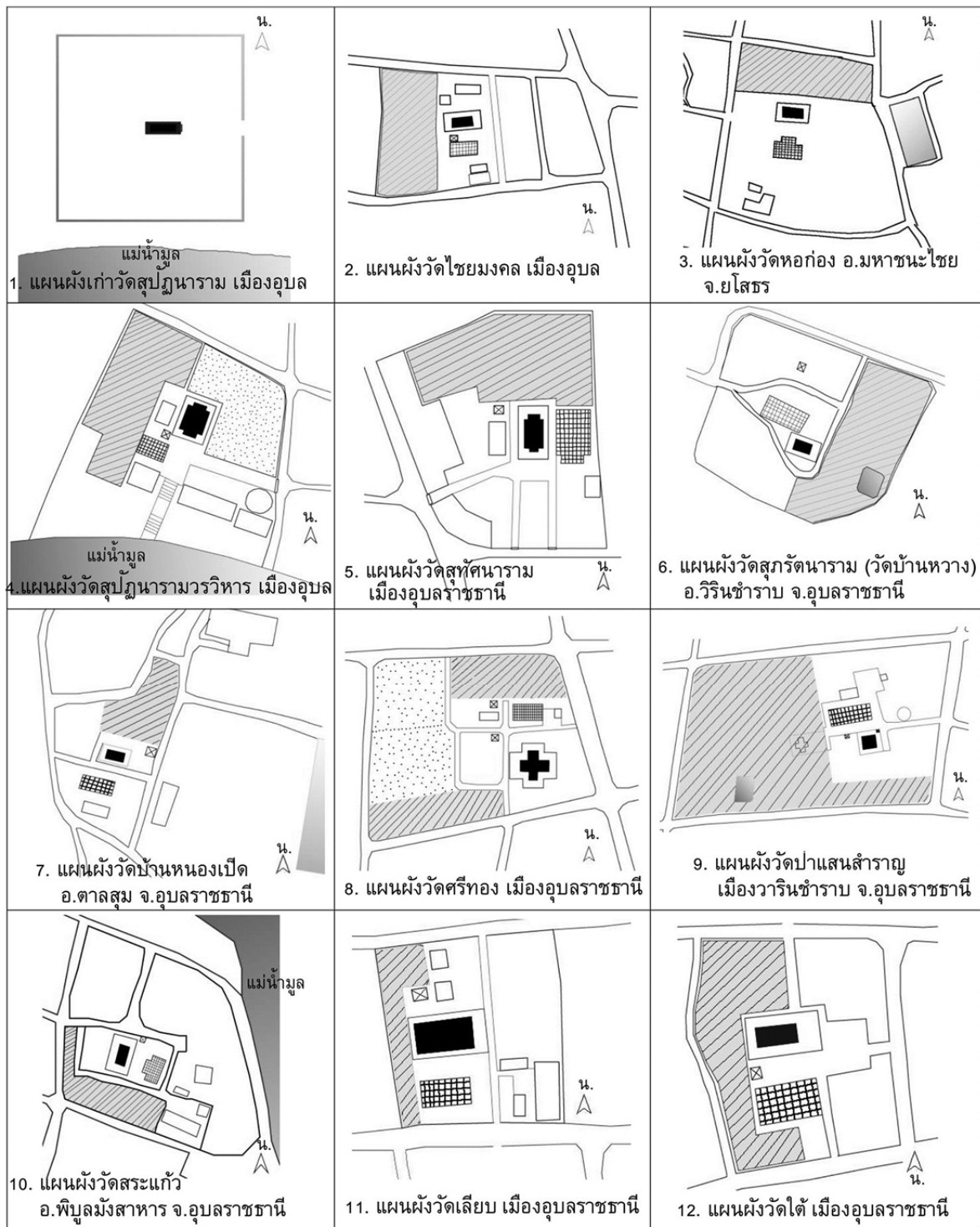
Ubon Ratchathani ;
Dhammayutika Nikaya ;
Ubosatha ; Isan ; Sim

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทบริหารศิลปกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร ในหัวข้อ “การศึกษาวัดธรรมยุติกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานี” โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาถึงรูปแบบ รวมไปถึงแนวความคิด อิทธิพล หรือปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดงานสถาปัตยกรรมธรรมยุติกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานี ยิ่งไปกว่านั้นยังได้ศึกษาถึงบทบาทของวัดธรรมยุติกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานีที่มีต่อสังคม จากการศึกษาพบว่า สิม (อุโบสถ) เป็นสถาปัตยกรรมสำคัญที่สุดในวัดธรรมยุติกนิกาย จังหวัดอุบลราชธานี แม้ไม่มีลักษณะเฉพาะของตำแหน่งที่ตั้งในผังวัด แต่สิมมักตั้งอยู่ในตำแหน่งกึ่งกลางวัด ลักษณะสถาปัตยกรรมและการประดับตกแต่งสิมวัดธรรมยุติกนิกาย จังหวัดอุบลราชธานีสะท้อนความเป็นวัดธรรมยุติกนิกาย ด้วยการประดับหน้าบันด้วยรูปเจดีย์ทรงระฆัง โดยสิมวัดสุปฏิญนารามวรวิหารเป็นวัดแรก que แสดงสัญลักษณ์เจดีย์ทรงระฆังที่หน้าบันของสิม นอกจากนั้นลักษณะหน้าบันแบบไม่มีชราหน้าจั่ว มีเครื่องประดับหลังคาด้วยเครื่องลายองนาคก็เป็นลักษณะที่สิมวัดสุปฏิญนารามวรวิหารเป็นต้นแบบให้กับสิม (อุโบสถ) วัดธรรมยุติกนิกายอื่นๆ

วัดธรรมยุติกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานีแบ่งออกได้เป็น 3 ยุคคือ ยุคที่ 1 แห่งการก่อตั้งวัดธรรมยุติกนิกาย พ.ศ. 2394–2452 สมัยรัชกาลที่ 4–5, ยุคที่ 2 ช่วง พ.ศ. 2453–2480 สมัยรัชกาลที่ 6 จนกระทั่งการเปลี่ยนแปลงการปกครองและรัชกาลที่ 8 และยุคที่ 3 พ.ศ. 2481–ปัจจุบัน ตั้งแต่สมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นต้นมา โดยสิมวัดธรรมยุติกนิกายยุคที่ 1 ยังไม่มีลักษณะเฉพาะ มีลักษณะอย่างพื้นถิ่นในท้องที่ สิมยุคที่ 2 เริ่มมีเอกลักษณ์

หน้าตรงข้าม : แพนผัง
วัดธรรมยุติกนิกายที่
ทำการศึกษาในเมือง
อุบลราชธานี

ความหมายสัญลักษณ์

สิม

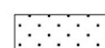
หอระฆัง

หอแจกหรือศาลาการเปรียญ

เขตสังฆาวาส

โรงเรียน

โดยใช้รูปแบบวัดธรรมยุติกนิกายจากกรุงเทพฯ ผสมตะวันตก พื้นดิน และงานช่างจีนและญวน และสิมวัดธรรมยุติกนิกายยุคที่ 3 ใช้รูปแบบส่วนกลางและคงองค์ประกอบสิมวัดสุปัฏนารามวรวิหาร

Abstract

This article is part of a master's degree thesis entitled "Buddhist Monasteries of Dhammayuttika Nikaya in Ubon Ratchathani" at Silpakorn University, Thailand. The article aims to study characteristics of Buddhist monasteries of Dhammayuttika Nikaya in Ubon Ratchathani Province. It also attempts to seek for its concepts as well as influence and factors which effected architecture and role of Dhammayuttika monasteries to the society in Ubon Ratchathani. According to the study, sim (ordination hall) has been the most important in a Dhammayuttika monastic compound in Ubon Ratchathani. Even though there is no specific location of an ubosatha in a monastic layout, an ubosatha has been often situated at the center of a compound. Sim of Dhammayuttika in Ubon Ratchathani was often adorned with relief of a bell-shaped pagoda at a pediment which was considered as a symbol of Dhammayuttika. Sim at Wat Supattanaram Worawihan was the first to adorn pediments with this symbol. Furthermore, its pediments were without a gable overhang which the apex and two lower ends of the gable roof were adorned with heads of naga. These ornaments became prototypes for decoration of other Dhammayuttika sims in Ubon Ratchathani.

Buddhist monasteries of Dhammayuttika Nikaya in Ubon Ratchathan can be classified in three periods: first period of establishing Dhammayuttika monasteries (B.E. 2394-2452) during the reigns of King Rama IV – V; second period (B.E. 2453-2480) from the reign of King Rama VI to the Siamese Revolution in 1932; and third period (B.E. 2481-present) from Plaek Phibunsongkhram rule to present.

Sims of the first period had no specific characteristics but had characteristics same as local; those of the second period had its own styles and characteristics with had Dhammayuttika

Nikaya in Bangkok as a model, combining with western, local, Chinese and Vietnamese style; and those of the third period had characteristics parallel to that of central Thailand but some architectural elements were after those at Wat Supattanaram Worawihan.

บทนำ

จากพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดธรรมยุติกนิกายที่เมืองอุบลราชธานีชื่อ “วัดสุปฏิหาราม” ขึ้นเป็นที่แรกในเขตพื้นที่อีสาน อันมีความไม่มั่นคงทางการเมืองการปกครอง รวมทั้งอิทธิพลของฝรั่งเศสที่ขยายอำนาจอยู่ ณ เวลานั้น วัดธรรมยุติกนิกายในอีสานก็ยิ่งขยายตัวเพิ่มขึ้นเป็นลำดับกระทั่งเป็นคณะสงฆ์ชั้นนำในหลายยุคหลายสมัย

เมืองอุบลราชธานีปรากฏกลุ่มหนึ่งมีรูปแบบอย่างวัดสุปฏิหาราม โดยลักษณะสถาปัตยกรรมต่างจากลัทธิในพื้นที่ทั่วไป รวมทั้งเจดีย์ทรงระฆัง อันมักสร้างเป็นประธานของผังวัดธรรมยุติกนิกายไม่ถูกสร้างขึ้นที่เมืองอุบลราชธานีรวมทั้งในแถบอีสาน แต่ถูกนำปรับไปใช้โดยประดิษฐานไว้ที่หน้าบันของลัทธิ อันเป็นที่มานำไปสู่ประเด็นศึกษาถึงอิทธิพลและปัจจัยอันทำให้เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ต่างไปนี้ ซึ่งต้องทำการศึกษาถึงแผนผังและรูปแบบของสถาปัตยกรรมวัดธรรมยุติกนิกายในพื้นที่จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อให้ทราบถึงรายละเอียดและรูปแบบเพื่อให้เข้าใจอย่างแท้จริง และอีกประเด็นหนึ่งคือ การศึกษาบทบาทของวัดธรรมยุติกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานี อันถือเป็นต้นกำเนิดของวัดธรรมยุติกนิกายในเขตภาคอีสาน

ขอบเขตพื้นที่ที่ทำการศึกษ ได้แก่ จังหวัดอุบลราชธานี จังหวัดยโสธร และจังหวัดอำนาจเจริญ อันเป็นอาณาเขตเมืองอุบลราชธานีในยุคแรกเริ่มธรรมยุติกนิกายเข้ามาในเขตอีสาน ซึ่งการขยายตัวของวัดธรรมยุติกนิกายสอดคล้องอย่างมีนัยสำคัญกับพื้นที่ดังกล่าว โดยทำการเก็บข้อมูลภาคสนาม และสืบค้นข้อมูลด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองการปกครองระดับประเทศ ภูมิภาค และเมืองอุบลราชธานีเอง เพื่อการวิเคราะห์เชื่อมโยงข้อมูลทุกระดับและทุกด้านที่มี อันจะเห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัดธรรมยุติกนิกายในอุบลราชธานีเกี่ยวเนื่องกับช่วงรัชสมัยการปกครอง โดยแสดงออกผ่านลักษณะงานสถาปัตยกรรม และบทบาทของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานี

ธรรมยุติกนิกายและการก่อตั้งธรรมยุติกนิกายใน จังหวัดอุบลราชธานี

ธรรมยุติกนิกายในประเทศไทยก่อตั้งขึ้นโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงพระผนวช ด้วยทรงเห็นว่าการศึกษาพระศาสนาและการปฏิบัติที่ทำตามกันมานั้นไม่ใช่พุทธแท้ มีการผิดแผกไปจากคำสอนของพระพุทธเจ้าอยู่มาก พระองค์จึงอ้างเหตุผลของความไม่บริสุทธิ์นั้นแยกตนออกมาก่อตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้น และได้สร้างข้อปฏิบัติที่ต่างจากนิกายเดิม (มหานิกาย) ไม่ว่าจะเป็นการนุ่งห่มจีวร การปฏิบัติ ซึ่งเป็นการแสดงออกทางนามธรรมยังไม่เห็นเป็นรูปธรรม¹ กระทั่งพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ทรงสามารถแสดงถึงธรรมยุติกนิกายเป็นรูปธรรมชัดเจนทางสถาปัตยกรรม ด้วยการสร้างงานในรูปแบบที่หวนกลับไปใช้แบบอย่างสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัยและอยุธยา² เพื่อที่จะสื่อให้เห็นว่า สยามนั้นมีประวัติศาสตร์ด้านพุทธศาสนาสืบย้อนไปถึงสมัยสุโขทัยที่มีความเชื่อมโยงกับลักษณะงานทางพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมตามพุทธวจนะ³ คือเจดีย์ทรงกลมที่มีลักษณะพัฒนาสืบเนื่องมาจากเจดีย์ทรงโอคว่ำในประเทศอินเดียอันเป็นต้นกำเนิดพระพุทธรูป และพัฒนามาเป็นเจดีย์ทรงระฆังในประเทศศรีลังกา ดังนั้นเจดีย์ทรงระฆังแบบลังกาจึงกลายเป็นดังสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาเถรวาทในสยาม ซึ่งวัดธรรมยุติกนิกายที่สร้างโดยรัชกาลที่ 4 ทรงเลือกใช้ให้เป็นประธานของวัดที่มีผังแบบแนวแกน เช่น เจดีย์วัดมกุฏกษัตริยาราม, เจดีย์วัดราชประดิษฐ์, เจดีย์วัดโสมนัสวิหาร และเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งพระภิกษุธรรมยุติกนิกายจากกรุงเทพฯ สู่วัดเมืองอันห่างไกลเพื่อเผยแผ่ธรรมยุติกนิกาย วิธีการดังกล่าวมีส่วนสนับสนุนพระราชอำนาจของพระองค์ เนื่องจากนิกายทางศาสนาที่พระองค์มีดำริก่อตั้งขึ้นสามารถเข้าถึงผู้คนในพื้นที่ห่างไกลเมืองหลวงเป็นส่วนช่วยด้านการเมืองการปกครองแก่สยามในช่วงที่สยามมีปัญหากับทั้งคนพื้นเมืองเดิมที่สยามพยายามเข้าไปควบคุม รวมทั้งเมืองประเทศราชที่ห่างไกลเมืองหลวง เพื่อให้รอดพ้นการเข้ามาล่าอาณานิคมของชาติตะวันตกอย่างอังกฤษและฝรั่งเศส

อุบลราชธานีเป็นเมืองแถบลุ่มน้ำโขงและอีสานแห่งแรกที่ธรรมยุติกนิกายก่อตั้งขึ้น เหตุปัจจัยในการตั้งธรรมยุติกนิกายขึ้นที่เมืองอุบลราชธานีในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน พ.ศ. 2395 มีดังนี้

1. ที่ตั้งของเมืองอุบลราชธานีอยู่ใกล้กับประเทศราชเมืองลาวใต้คือจำปาศักดิ์และใกล้กับประเทศราชเมืองเขมร (กัมพูชา) อุบลราชธานีจึงเป็นจุดยุทธศาสตร์ของสยาม
2. การเริ่มนิกายใหม่ในพื้นที่อันห่างไกลที่ผู้คนไม่คุ้นชินนั้น มีความเสี่ยงที่ผู้คนในพื้นที่จะต่อต้าน⁴ แต่เมืองอุบลราชธานีมีชนชั้นปกครองที่มีความ

สามารถและจงรักภักดีต่อสยามมาโดยตลอดตั้งแต่เมื่อครั้งพระวอพระตา⁵ จึงทรงมั่นพระทัยว่าจะได้รับการสนับสนุนจากชนชั้นนำในพื้นที่

3. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระลูกศิษย์เป็นคนอุปราชธานีที่เกิดในตระกูลที่รับราชการปกครองเมืองอุปราชธานี ทรงให้พระลูกศิษย์⁶ นั้นนำธรรมยุติกนิกายไปเผยแผ่ ณ อุปราชธานี ซึ่งทรงมั่นพระทัยได้ในความเข้าใจธรรมยุติกนิกายอย่างชัดเจนของพระภิกษุ อีกทั้งทรงสามารถวางพระทัยและเชื่อมั่นว่าจะได้รับการสนับสนุนจากคนในพื้นที่จากตระกูลของพระภิกษุที่พระองค์ส่งกลับไปเมืองอุปราชธานี

ทั้ง 3 ปัจจัยดังกล่าวมีความเข้มแข็งพอจะเป็นแรงสนับสนุน อันมีเหตุผลให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกก่อตั้งธรรมยุติกนิกายไว้ ณ อุปราชธานีเป็นแห่งแรกของพื้นที่ในลุ่มน้ำโขง ที่จะเป็นสถาบันสำคัญเพื่อช่วยสนับสนุนราชสำนักสยามดูแลดินแดนแถบนี้ ธรรมยุติกนิกายจึงได้ดำรงอยู่ในพื้นที่อีสานนับแต่นั้นมากระทั่งปัจจุบัน ซึ่งสามารถแบ่งพัฒนาการของสถาปัตยกรรมวัดธรรมยุติกนิกายในจังหวัดอุปราชธานีออกได้เป็น 3 สมัย คือสมัยรัชกาลที่ 4-5 (พ.ศ. 2394-2452) ยุคก่อตั้งวัดธรรมยุติกนิกาย, สมัยรัชกาลที่ 6-8 (พ.ศ. 2453-2480) และสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นต้นมา (พ.ศ. 2481-ปัจจุบัน) ซึ่งการแบ่งได้ใช้ช่วงสมัยการปกครองเป็นเกณฑ์ เนื่องจากนโยบายการปกครองในแต่ละรัชกาลนั้นส่งผลต่อการกำหนดบทบาทของพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในอีสาน อันเป็นตัวแปรสำคัญแก่งานสถาปัตยกรรมในวัดธรรมยุติกนิกายที่อุปราชธานีอีกต่อหนึ่ง ดังนี้

ยุคที่ 1 สมัยรัชกาลที่ 4-5 (พ.ศ. 2394-2452)

ยุคก่อตั้งวัดธรรมยุติกนิกาย และสถาปัตยกรรมวัด

ธรรมยุติกนิกายในอุปราชธานี

ในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง 2 พระองค์ทรงมีนโยบายการปกครองเป็นไปเพื่อรับมือกับชาติตะวันตกด้วยการปรับตัวยอมรับความยิ่งใหญ่ของชาติตะวันตก โดยแสดงออกผ่านการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมที่ถูกมองว่าป่าเถื่อนนั้นให้ยกเลิกไปเสีย และแสดงออกผ่านงานสถาปัตยกรรม ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการสร้างสถาปัตยกรรมตะวันตกที่พระนครคีรี (เขาวัง) จังหวัดเพชรบุรี จากนั้นเกิดการสร้างสถาปัตยกรรมตะวันตกจำนวนมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อแสดงออกว่าสยามมีความเจริญและทันสมัย (คิวิไลซ์) และที่สำคัญมีการแก้ไขปรับปรุงการปกครองให้อำนาจอรวมศูนย์ที่ส่วนกลางที่องค์พระมหากษัตริย์ โดยแยกเป็นส่วนกลางกับส่วนภูมิภาค⁷

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สยามปกครองอุปราชธานีผ่านตัวแทนคือเจ้าเมืองปกครองแบบอาญาสี่⁸ ซึ่งเป็นริตเดิมจากเวียงจันทน์

กระทั่งเข้าสู่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการปรับโครงสร้างการปกครองส่วนภูมิภาคให้เป็นแบบเทศาภิบาล โดยแบ่งการปกครองเป็นมณฑลและแต่งตั้งข้าหลวงจากกรุงเทพฯ เข้าดูแล⁹ เมื่อถึงเหตุการณ์ที่มีความเสี่ยงต่อการเสียดินแดนให้แก่ฝรั่งเศส สยามได้ส่งพระบรมวงศานุวงศ์เข้าปกครองในแต่ละมณฑลของภาคอีสาน เพื่อให้สามารถรับมือและตัดสินใจได้ทันทั่วทั้งที่ ขณะเดียวกันได้พัฒนาโครงข่ายการสื่อสารและการคมนาคมภายในสยามประเทศ ซึ่งช่วยให้การติดต่อระหว่างหัวเมืองห่างไกลกับเมืองหลวงรวดเร็วขึ้น ยังผลถึงความรู้สึกของประชาชนถูกดึงเข้าสู่ศูนย์กลางเมืองหลวงมากขึ้นด้วย

การก่อตั้งธรรมยุติกนิกายที่เมืองอุบลราชธานีเริ่มที่วัดสุปฏิญนารามโดยมีพระพันธุโล (ดี) และพระเทวธัมม (ม้าว) ศิษย์ต้นสำนักของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสนองพระราชประสงค์ ด้วยหลักของธรรมยุติกนิกายตั้งอยู่บนพื้นฐานของเหตุและผล ลัทธิและความเชื่อที่คิดว่ามัวเมาในพื้นที่อุบลราชธานีจึงถูกปฏิเสธจากพระภิกษุธรรมยุต ช่วงแรกของลัทธิธรรมยุตในอุบลราชธานีจึงมีเหตุวิวาทระหว่างพระภิกษุธรรมยุติกนิกายกับพระภิกษุในพื้นที่ แม้จะมีปัญหาความขัดแย้งธรรมยุติกนิกายก็ยังได้รับการยอมรับจากกลุ่มชนชั้นปกครองในพื้นที่อย่างแข็งขัน¹⁰ เห็นได้จากชนชั้นปกครองในเมืองอุบลราชธานีสนับสนุนการก่อตั้งวัดธรรมยุติกนิกาย โดยมีการสร้างวัดธรรมยุติกนิกายในเมืองอุบลราชธานีเพิ่มอีก 3 วัด คือ วัดศรีทอง วัดสุทัศน์ และวัดไชยมงคล ประกอบกับนโยบายที่รัฐบาลกลางสยามสนับสนุนให้มีการตั้งเมืองใหม่ขึ้นในภาคอีสาน¹¹ ชนชั้นปกครองเมืองอุบลราชธานีได้สนองนโยบายทั้งการปกครองและการศาสนา ด้วยการแยกออกไปตั้งเมืองใหม่พร้อมกับน้อมนำธรรมยุติกนิกายไปสร้างเป็นวัดคู่บ้านคู่เมือง ได้แก่ วัดสระแก้ว สร้างพร้อมการตั้งเมืองพิบูลมังสาหาร และวัดหอก่อง สร้างคูเมืองมหาชนะไชย (ปัจจุบันอยู่ในเขตจังหวัดยโสธร) ลำดับถัดมา มีการสร้างวัดมหาอำมาตยาราม ที่นครจำปาศักดิ์เมืองประเทศราช และสร้างวัดธรรมยุติกนิกายตามเมืองต่างๆ กระจายทั่วไปในอีสาน รวมทั้งมีการสร้างวัดธรรมยุติกนิกายในระดับหมู่บ้าน เช่น วัดกลาง และวัดบ้านฝาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ด้วยพระภิกษุธรรมยุติกนิกายมักออกไปปลุกวิเวกเพื่อปฏิบัติกรรมฐาน ชาวบ้านจึงเกิดศรัทธาและร่วมสร้างวัดธรรมยุติกนิกายขึ้น นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนนิกายของบางวัดที่เดิมเป็นมหานิกายให้เป็นธรรมยุติกนิกาย เช่น วัดเลียบ และวัดไต้ เมืองอุบลราชธานี ครั้งพระอาจารย์เสาร์ (กันตสีโล) อยู่วัดไต้ได้บวชแปลงเป็นธรรมยุตที่วัดศรีทองพร้อมหมู่คณะ วัดไต้จึงเปลี่ยนเป็นธรรมยุติกนิกายโดยปริยาย¹² และเมื่อท่านครองวัดเลียบก็เปลี่ยนเป็นวัดธรรมยุติกนิกายเช่นกัน กาลต่อมาท่านได้เป็นปรมาจารย์ใหญ่สายวิปัสสนากรรมฐาน (สายวัดป่า) ของภาคอีสาน

การศึกษาของคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในอีสานในช่วงแรกเริ่มต้นที่อุบลราชธานี โดยถือเอาธรรมเนียมที่บูรพาจารย์ส่งศิษย์เข้าศึกษาปริยัติธรรมที่สำนักธรรมยุตในกรุงเทพฯ และกลับมาเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่ธรรมยุติกนิกายในพื้นที่อีสาน พระภิกษุในกลุ่มนี้ อาทิ พระอริยกวี (อ่อน) กลับมาเป็นเจ้าคณะใหญ่เมืองอุบลราชธานีและมณฑลลาวท้าว (2434–2440)¹³ พระอุปาสีคุณูปมาจารย์ (สิริจันทโท จัน) กลับมาเป็นเจ้าคณะใหญ่เมืองนครจำปาศักดิ์ (2434–2440) และเป็นเจ้าคณะมณฑลอีสาน (2441–2445) สมเด็จพระมหาธีรวงศ์ (ติสโส อ้วน) พระมหาแก้ว และพระมหาอำ เป็นต้น และด้วยเหตุนี้ทำให้พระภิกษุธรรมยุติกนิกายเมืองอุบลราชธานีใกล้ชิดกับธรรมยุติกนิกายส่วนกลางกรุงเทพฯ ส่งผลให้พระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายเมืองอุบลราชธานีมีบทบาทการปกครองคณะสงฆ์ในอีสาน

การปกครองคณะสงฆ์สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคงให้พระภิกษุมหานิกายควบคุมภารกิจด้านการศาสนา ครั้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงจัดการปกครองสงฆ์ให้คณะสงฆ์ทุกพื้นที่ขึ้นตรงคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายส่วนกลาง¹⁴ มีพระเจ้าน้องยาเธอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสเป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายธรรมยุติกนิกาย และเป็นผู้นำทางศาสนา รวมทั้งถูกมอบหมายให้ดูแลกิจการด้านการศึกษาด้วยทรงเห็นความสำเร็จของหลักสูตรมหามกุฏราชวิทยาลัยที่พระวชิรญาณวโรรสทรงจัดทำแก่คณะสงฆ์ธรรมยุต และพระสงฆ์ธรรมยุตมีความรู้พร้อมแล้ว จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระวชิรญาณวโรรสเป็นผู้ดำเนินการจัดการเล่าเรียนในสยามแทนกรมศึกษาธิการที่ทำกิจการด้านการศึกษาไม่สำเร็จ โดยมีกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เป็นผู้สนับสนุน¹⁵ เริ่มจัดการศึกษาสู่หัวเมืองใน พ.ศ. 2441 ทำให้การศึกษาสมัยใหม่แพร่หลายเพื่อรองรับกับประเทศที่จะต้องเจริญขึ้น ด้วยเหตุนี้พระสงฆ์จึงมีบทบาทเสมือนพนักงานของรัฐและคณะสงฆ์มีบทบาทเป็นหน่วยงานหนึ่งในภาครัฐ¹⁶ ทั้งด้านการส่งเสริมให้รัฐเข้มแข็งบนพื้นฐานของความศรัทธาในพระพุทธศาสนาและการศึกษา โดยมีพระญาณรักขิต (สิริจันทโท จัน) เป็นผู้อำนวยการศึกษาในมณฑลอีสาน (อุบลราชธานี)

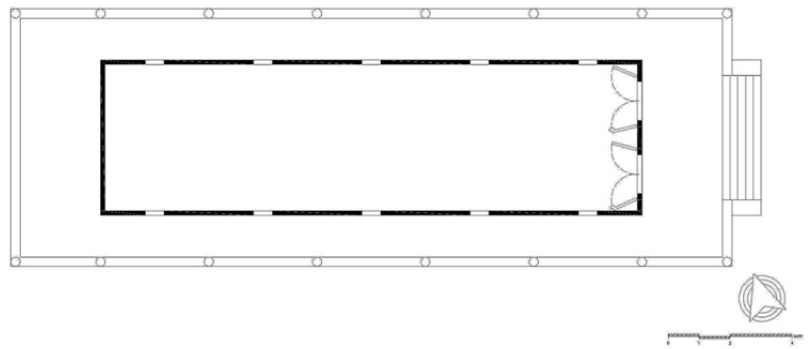
สถาปัตยกรรมวัดธรรมยุติกนิกายในอุบลราชธานียุคที่ 1 (พ.ศ. 2394–2452)

สถาปัตยกรรมวัดธรรมยุติกนิกายในยุคที่ 1 นี้มีสิม¹⁷ เป็นสถาปัตยกรรมประธานภายในวัด สิมมีรูปแบบตามความนิยมและความชำนาญของช่างในพื้นที่ มีความคล้ายคลึงกับสิมอื่นๆ ทั้งในเมืองอุบลราชธานีและจังหวัดอื่นในพื้นที่อีสาน อาจด้วยสมัยรัชกาลที่ 4–5 รัฐบาลสยามใช้ความพยายามในการรับมือกับชาติตะวันตกด้านการปกครอง การศาสนา และการทำให้บ้านเมือง

ทันสมัย บทบาทของพระภิกษุธรรมยุติกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานีก็เน้นหนักเพื่อส่งเสริมการปกครองรับมือกับมหาอำนาจฝรั่งเศส จึงอาจเป็นสาเหตุทำให้คณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายในพื้นที่ไม่มีเวลาที่จะสร้างความแตกต่างทางสถาปัตยกรรมของวัดให้เกิดขึ้นเป็นรูปธรรม อย่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมวัดธรรมยุติกนิกายในเมืองหลวง

สถาปัตยกรรมยุคที่ 1 ทำการศึกษา 4 วัดคือ วัดสุปัญญาราม วัดศรีทอง วัดไชยมงคล และวัดหอก่อง โดย 2 วัดแรกมีข้อมูลที่หลงเหลือให้ศึกษาถึงมีส่วน 2 วัดหลังมีเฉพาะแผนผังวัด เนื่องจากสืบทอดกันมาไม่มีหลักฐานให้ศึกษา โดยวัดสุปัญญาราม วัดศรีทอง และวัดไชยมงคลตั้งอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี ส่วนวัดหอก่องตั้งอยู่ที่เมืองมหาชนะไชย (ปัจจุบันคืออำเภอหนึ่งในจังหวัดยโสธร)

ผังพื้นสืบทอดกันมาวัดสุปัญญาราม
วรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัด
อุบลราชธานี

สืบทอด วัดกลางมิ่งเมือง
อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด
ที่มา : ไพโรจน์ สโมสร,
จิตรกรรมฝาผนังอีสาน
(ขอนแก่น : ศูนย์วัฒนธรรม
อีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น,
2532), 32.

1. **วัดสุปัญญาราม** สร้างใน พ.ศ. 2395 โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมอบให้พระพรหมราชวงศ์ (กุทอง) เจ้าเมืองเป็นผู้ดำเนินการก่อสร้าง ผังวัดมีขนาดกว้าง ยาว เท่ากัน¹⁸ คือ 120 x 120 เมตร มีคูน้ำรอบเขตที่ดินวัด สืบทอดกันมาตั้งอยู่กึ่งกลางวัด เป็นสถาปัตยกรรมหลักภายในวัด มีขนาดกว้าง 8 เมตร ยาว 23 เมตร มีเฉลียงโดยรอบ ด้านยาวรวมเฉลียงมี 7 ห้อง ด้านกว้าง 4 ห้อง¹⁹ โดยสืบทอดกันมาในพื้นที่เมืองอุบลราชธานี ช่วงเวลานั้นไม่ได้มีขนาดใหญ่และไม่มีเฉลียง อาทิ สืบทอดกันมาน้อย (วัดมณีวนาราม) และสืบทอดกันมาทุ่งศรีเมือง เป็นต้น เฉลียงโดยรอบสืบทอดกันมาวัดสุปัญญารามที่มีเสาไม้ก่ออิฐโอบเสาส่วนเฉลียง²⁰ พ้องกับสืบทอดกันมาวัดกลางมิ่งเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด รวมทั้งขนาดและจำนวนห้องเสา สืบทอดกันมาวัดสุปัญญารามมีหลังคาส่วนกลางบนเป็นหลังเดียว ส่วนเฉลียงนั้นเป็นหลังคาลด 2 ชั้น²¹ คล้ายกับสืบทอดกันมาวัดหลวง เมืองอุบลราชธานีที่หลังคามีสวนกลางบนเป็นหลังเดียว การประดับส่วนหลังคา ประกอบด้วย ซ่อฟ้า ใบระกาประดับกระเจกหน้าบันทิศตะวันออกสลักเป็นลายเครือ ทิศตะวันตกเป็นลายดอกไม้ร่วง

บน : สิมหลังเก่าวัดหลวง
เมืองอุบลราชธานี
ที่มา : สถาบันราชภัฏ
อุบลราชธานี, หน่วยอนุรักษ์
สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่น
จังหวัดอุบลราชธานี,
สถาปัตยกรรมอุบลราชธานี
(อุบลราชธานี : โรงพิมพ์
สวัสดีออฟเซต, 2541), 10.
ล่าง : สิมหลังเก่าวัดศรีทอง
(วัดศรีอุบลรัตนาราม)
เมืองอุบลราชธานี
ที่มา : คณะกรรมการ
ดำเนินการจัดทำหนังสือที่
ระลึก 150 ปี, ที่ระลึกฉลอง
150 ปี วัดศรีอุบลรัตนาราม
(วัดศรีทอง) ต.ในเมือง
อ.เมืองอุบลราชธานี
จ.อุบลราชธานี 9 เมษายน
2549 (กรุงเทพฯ : วิทยา
ออฟเซตการพิมพ์, 2549).

หลังคามุงกระเบื้องไม้ พื้นอาคารปูกระเบื้องดินเผา²² และประตูไม้แกะสลัก
ลวดลายเครือเถาดอกกัลลากับ ซึ่งเป็นลวดลายที่นิยมในอดีตของท้องถิ่นอีสาน²³

สิมเก่าวัดสุปฏิหารามมีลักษณะคล้ายคลึงกับสิมเก่าวัดหลวง เมือง
อุบลราชธานี และสิมหลวงวัดกลางมิ่งเมือง เมืองร้อยเอ็ด โดยสิมของทั้ง 2 วัด
มีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบช่างหลวงลาวล้านช้าง และมีรายละเอียดการ
ประดับตกแต่งบางส่วนที่เป็นลักษณะนิยมในท้องถิ่น สิมวัดสุปฏิหารามหลัง
เก่าจึงน่าจะมีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบช่างหลวงลาวล้านช้างผสมศิลปะ
ท้องถิ่นอีสาน

2. วัดศรีทอง สร้างใน พ.ศ. 2398 โดยอุปฮาด (โท) อุทิศพื้นที่
บริเวณสวนของท่านเพื่อสร้างวัด สิมหลังเดิมมีรูปแบบเรียบง่าย เป็นสิมทึบ
ด้านกว้างแบ่งเป็น 4 ห้อง ด้านยาว 5 ห้อง มีการก่อแนวเสาลอยตัวเห็น
เป็นแนว ประตูทางเข้าด้านหน้า 2 ประตู

3. วัดไชยมงคล ผังบริเวณวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมที่ถูกแบ่งออกเป็น
3 ส่วนเท่าๆ กัน โดยเขตสังฆาวาสมี 1 ส่วนอยู่บริเวณด้านหลังวัด เขต
พุทธาวาสด้านหน้ามีสิมเป็นประธานอยู่กึ่งกลางวัด อีกทั้งยังมีหอแจก (ศาลา
การเปรียญ) และหอรบั้งในเขตพุทธาวาส อาคารภายในวัดวางแนว
ตะวันออก-ตะวันตก

4. วัดหอก่อง ผังบริเวณวัดมีลักษณะรูปสี่เหลี่ยม สิมและหอแจกตั้ง
ขนานกันอยู่บริเวณกึ่งกลางวัด วางอาคารในแนวตะวันออก-ตะวันตก โดยมี
เขตสังฆาวาสอยู่ทางทิศเหนือติดกับสิม

ยุคที่ 2 สมัยรัชกาลที่ 6-8 (พ.ศ. 2453-2480) และงาน สถาปัตยกรรมวัดธรรมยุติกนิกายในอุบลราชธานียุคที่ 2

สมัยนี้มีกระแสการเรียกร้องการปกครองที่ให้อำนาจอธิปไตยแก่ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครอง
มากขึ้นในประเทศต่างๆ ทั่วโลก ไม่เว้นแม้แต่ในสยาม ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดลัทธิ
มาร์กซิสม์-เลนินนิสต์ คอมมิวนิสต์ และประชาธิปไตย อันเนื่องมาจากการ
ขยายตัวของชนชั้นกลางที่เป็นผลจากการปฏิรูปอย่างกว้างขวางในรัชกาลที่ 5
รวมทั้งการให้การศึกษาแก่สามัญชนให้สามารถเข้าถึงการศึกษาในระดับสูง²⁴ ได้
ความรู้ที่ทันสมัย สามัญชนเหล่านี้เห็นตัวอย่างจากชาติตะวันตกจึงเรียกร้อง
ตามกระแสโลก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับมือโดยการ
ส่งเสริมให้ประชาชนรักชาติ จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และยึดมั่นในคำสั่ง
สอนของศาสนา เพื่อปลูกฝังแนวคิด “ชาตินิยม” พระองค์ชวนกลับไปใช้ของ
เก่าในชาติเพื่อแสดงว่าสยามมีรากเหง้าไม่น้อยหน้าใคร โดยให้ความสำคัญ
ด้านหัตถศิลป์ งานฝีมือ ที่เห็นถึงความสวยงามมีคุณค่าชัดเจน ไม่ได้เน้นมิติ
ด้านบทบาทหน้าที่ในเชิงสัญลักษณ์ดังเก่าทั้งในงานศิลปะและสถาปัตยกรรม
เป็นการแสดงความศรัทธาตามกระแสชาติตะวันตกที่ต่อต้านการผลิตแบบ

อุตสาหกรรมและมาให้คุณค่ากับงานฝีมืออันถือเป็นงานศิลปะ²⁵ ในสมัยของ พระองค์เน้นด้านการศึกษา ทรงสร้างสถานศึกษาแทนการสร้างวัดประจำ รัชกาล และยังคงดำเนินการก่อสร้างสาธารณูปโภค สาธารณูปการอย่าง ต่อเนื่องเพื่อพัฒนาประเทศต่อไป

ในยุคนี้วัตรธรรมยุติกนิกายขยายตัวออกไปอย่างมากที่สุดทั่วทั้งอีสาน สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ติสโส อ้วน) ได้ดำเนินการปกครองคณะสงฆ์โดย คำนึงถึงหลักการ 3 อย่าง²⁶ คือ 1) การคณะ คือการเข้าจัดระเบียบวัดวา อารามในมณฑลอีสานให้เป็นหมวดหมู่ 2) การศึกษา และ 3) การพระศาสนา คือส่งเสริมให้ผู้คนตั้งอยู่ในศีลธรรม และได้จำกัดความเรียกภาคอีสานว่าเป็น “ถิ่นไทยดี”²⁷ สอดรับกับนโยบายชาตินิยมของรัชกาลที่ 6 อย่างชัดเจน

ช่วงรัชกาลที่ 6 หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ขบวนการไต่ดินที่ต่อต้าน ฝรั่งเศสในเวียดนามได้รับแนวคิดคอมมิวนิสต์มาจากยุโรป²⁸ จนกลายเป็น กระแสทั่วบริเวณแถบกลุ่มน้ำโขงทั้งเขมรและลาว กระทั่งดินแดนอีสานของ สยาม เพราะคนในขบวนการไต่ดินของเวียดนาม เขมร และลาวได้ลี้ภัยข้าม จากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้าสู่พื้นที่อีสาน การเข้ามาดังกล่าวส่งผลต่อพระภิกษุ ธรรมยุติกนิกายในภาคอีสาน เนื่องจากวิธีการเผยแพร่ธรรมยุติกนิกายของ พระภิกษุสายวัดป่ามีความคล้ายคลึงกับขบวนการคอมมิวนิสต์ที่มีลักษณะ เข้าถึงผู้คน โดยรวมกลุ่มกันแทรกซึมไปตามหมู่บ้านหรือป่าเขา ปฏิบัติของ สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ติสโส อ้วน) ซึ่งเป็นผู้นำพระธรรมยุติกนิกายในอีสาน ขณะนั้นจึงปฏิเสธมิให้พระภิกษุสายวิปัสสนากรรมฐานนับรวมเป็นพระภิกษุ ธรรมยุติกนิกาย เพื่อตัดข้อกังขาจากรัฐบาลส่วนกลางในเรื่องพระธรรมยุติก- นิกายมีส่วนเกี่ยวข้องกับกบฏ

เมื่อเข้าสู่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวมีเหตุการณ์ สำคัญเกิดขึ้น คือการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย พ.ศ. 2475 กระแสประชาธิปไตยกระเพื่อมถึงวงการศาสนา เนื่องจาก ธรรมยุติกนิกายมีอิทธิพลอย่างมากในการควบคุมดูแลคณะสงฆ์ของประเทศ พระภิกษุมหานิกายจึงได้เรียกร้องประชาธิปไตย เมื่อธรรมยุติกนิกายเริ่ม สั่นคลอน พระภิกษุธรรมยุตในอุบลราชธานีเองจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อรับมือ กับกระแสนั้น สมเด็จพระมหาวิรวงศ์ (ติสโส อ้วน) จึงเปลี่ยนท่าทีต่อพระภิกษุ สายวิปัสสนากรรมฐาน หันกลับมายอมรับเข้าเป็นพระภิกษุธรรมยุติกนิกาย ตามเดิม²⁹ เพื่อเรียกกำลังและศรัทธาของประชาชนกลับคืนมา กระแส ประชาธิปไตยในหมู่คณะสงฆ์ทำให้เกิดพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484

สถาปัตยกรรมวัดธรรมยุติกนิกายในอุบลราชธานียุคที่ 2

ยุคที่ 2 นี้ถือเป็นยุคที่สถาปัตยกรรมวัดธรรมยุติกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานี แสดงออกอย่างเป็นรูปธรรมผ่านสถาปัตยกรรมลัทธิ มีสิมวัดสุปัฏนารามสร้าง

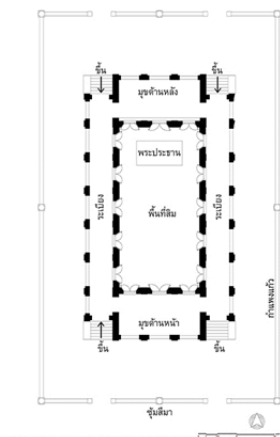
ใหม่เป็นต้นแบบที่ได้รับการออกแบบให้ทันสมัย คือมีการออกแบบโดยใช้ลักษณะต่างประเทศอย่างที่ปรากฏในไทยและสร้างโดยช่างพื้นถิ่น ช่างชาวจีนและชาวญวนที่ถนัดงานปูน โดยรับการฝึกฝนจากประเทศจีนและฝรั่งเศส และหนีความไม่สงบในเวียดนามเข้ามาในดินแดนอีสาน ลักษณะสถาปัตยกรรมสมัยยุคที่ 2 มีหน้าบันแบบไม่มีชราหน้าจั่วประดับเครื่องลายองนาอย่างวัดธรรมยุติกนิทายในกรุงเทพฯ ตกแต่งปูนปั้นลายพุกชาและเจดีย์กลมที่เป็นสัญลักษณ์ของวัดธรรมยุต รูปแบบสันทที่แตกต่างและเป็นเอกลักษณ์เช่นนี้ช่วยยับยั้งบาทของวัดธรรมยุติกนิทายในจังหวัดอุบลราชธานีว่าเป็นผู้นำทางศาสนาและส่งเสริมงานช่าง ช่วยให้คนในพื้นที่พัฒนาฝีมืองานช่าง ซึ่งสนองแนวทางของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้วยมีวัดธรรมยุติกนิทายในเมืองอุบลราชธานีมาได้ระยะเวลาหนึ่งแล้ว แผนผังวัดธรรมยุติกนิทายในอุบลราชธานียุคที่ 2 จึงมีการปรับให้เข้ากับสภาพที่ตั้ง เช่น การผันแปรไปตามเขตลำน้ำหรือปรับตามผังเมือง แต่โดยรวมผังวัดยังอยู่ในรูปผังสี่เหลี่ยม มีสันทตั้งอยู่บริเวณกลางวัดเป็นสถาปัตยกรรมประธานของวัดและมีหอแจก (ศาลาการเปรียญ) ตั้งอยู่คู่สันท สันทวัดธรรมยุติกนิทายยุคที่ 2 นี้แตกต่างไปจากสันทอื่นในพื้นที่อุบลราชธานี

สถาปัตยกรรมวัดธรรมยุติกนิทายยุคที่ 2 ประกอบด้วยวัดสุปฏิณาราม และวัดที่มีสันทสร้างโดยรับอิทธิพลจากวัดสุปฏิณาราม ได้แก่ วัดสุทัศนาราม วัดสุภรัตนาราม (วัดบ้านหวาง) และวัดบ้านหนองเป็ด ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. วัดสุปฏิณารามวรวิหาร ด้วยสันทหลังเก่ามีความทรุดโทรมมากเกินกำลังที่จะบูรณปฏิสังขรณ์ จึงจำเป็นต้องรื้อและย้ายตำแหน่ง พร้อมกับเปลี่ยนทิศทางเพื่อรองรับกิจกรรมทางสังคมที่เข้ามาจัดในบริเวณวัดอย่างการตีมน้ำพิพัฒน์สัตยา³⁰ จึงได้รื้อสันทเดิมและสร้างสันทขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2463 โดยผู้อำนวยการก่อสร้างคือ สมเด็จพระมหาวิระวงศ์ (ติสโส อ้วน) และพระครูปลัดสุวัฒนพรหมจริยคุณ (กัสสโป ไข) เป็นนายช่างผู้อำนวยการ มีหลวงสถิตยพิमानกาล (ชวน สุปัญญ์) เป็นผู้ออกแบบเขียนแปลน ซึ่งขณะนั้นได้มาที่เมืองอุบลราชธานี ด้วยเป็นช่างหลวงรับหน้าที่เป็นหัวหน้าทำถนนสายอำเภอพิบูลมังสาหารไปต่อกับฝรั่งเศสเจ้าอาณานิคมลาวที่ช่องเม็ก โดยประวัติแล้วหลวงสถิตยพิमानกาลจบการศึกษาวิชาสถาปัตยกรรมจากประเทศเยอรมัน แต่ไม่มีข้อมูลงานสถาปัตยกรรมที่ออกแบบ อาจเนื่องจากการทำงานในกรมโยธาธิการได้รับหน้าที่ด้านคมนาคมตลอดหลังจากจบการศึกษากลับมา

แผนผังวัด วัดธรรมยุติกนิทายมีบทบาทในการเป็นองค์กรเพื่อการศึกษาแก่ประชาชนทั่วไปมาตั้งแต่เมื่อครั้งสมัยรัชกาลที่ 5 วัดสุปฏิณารามซึ่งเป็นผู้นำวัดธรรมยุติกนิทายในเมืองอุบลราชธานียังคงสืบเนื่องนโยบายดังกล่าว สมเด็จพระมหาวิระวงศ์ (ติสโส อ้วน) จึงสร้างโรงเรียนขึ้นภายในวัดด้านทิศตะวันออกซึ่งเป็นพื้นที่ขยายจากเมื่อแรกสร้างบนที่ดินที่ชาวบ้านถวายทำให้คูน้ำรอบวัดตามพระดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่

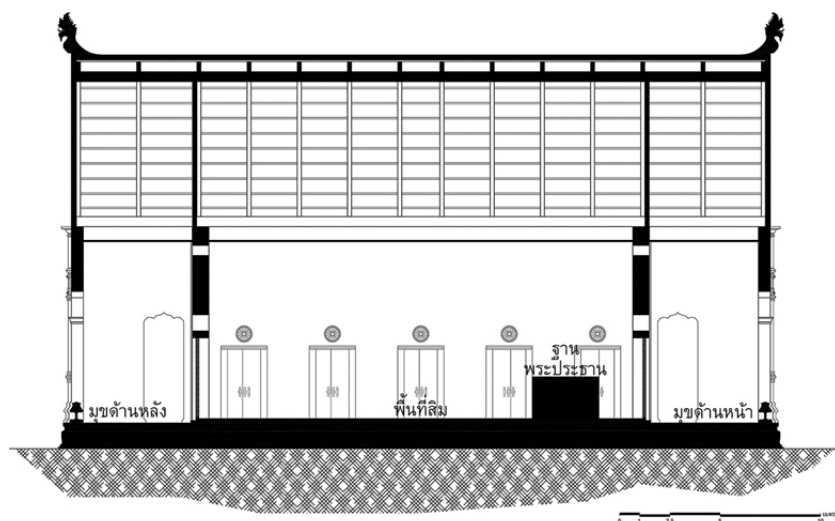

บน : ผังพื้นสิมหลังใหม่ วัด
สุปฏิณารามวรวิหาร อ.เมือง
จ.อุบลราชธานี

ขวา : รูปตัดตามยาวสิม วัด
สุปฏิณารามวรวิหาร อ.เมือง
จ.อุบลราชธานี

เหลือร่องรอยให้เห็น และขอบเขตวัดด้านแม่น้ำมูลก็แปรไปตามลักษณะลำน้ำ
แผนผังวัดที่เพิ่มขยายแล้วนี้ยังคงเป็นตามแนวคิดของผังเดิมที่ให้สิมอยู่กึ่งกลาง
วัด ซึ่งต้องย้ายตำแหน่งและทิศทางของสิม โดยสิมหลังเก่าหันหน้าไปด้านทิศ
ตะวันออกซึ่งจะขนานกับลำน้ำมูล ส่วนสิมใหม่วางตั้งฉากกับลำน้ำมูล ทำให้มี
พื้นที่ที่เป็นที่โล่งมากขึ้นทางทิศใต้ ที่สามารถรองรับการทำกิจกรรมสำคัญต่างๆ
ของเมืองอุบลราชธานีได้ ด้านทิศตะวันตกของสิมมีหอพิพิธภัณฑวัตถุสุปฏิณาราม
ที่พระมหาวิรุฬห์ (ดิสโซ อ้วน) ได้เก็บรวบรวมของมีค่าในอีสานไว้จัดแสดง
โดยวางขนานตามแนวเหนือ-ใต้ หอระฆังตั้งอยู่ด้านหน้าระหว่างสิมกับหอ
พิพิธภัณฑ

ลักษณะสิม ผังพื้นสิมใหม่วัดสุปฏิณารามวางแนวแกนเหนือ-ใต้
หันหน้าตั้งฉากกับแม่น้ำมูล เป็นอาคารที่มีเฉลียงโดยรอบ ด้านยาวแบ่งเป็น
7 ห้องเสา ด้านกว้าง 5 ห้องเสานับเฉลียงด้วย เฉลียงโดยรอบกว้างประมาณ
3 เมตร ด้านหน้าและหลังเป็นมุขยื่นกว้างประมาณ 5.50 เมตร

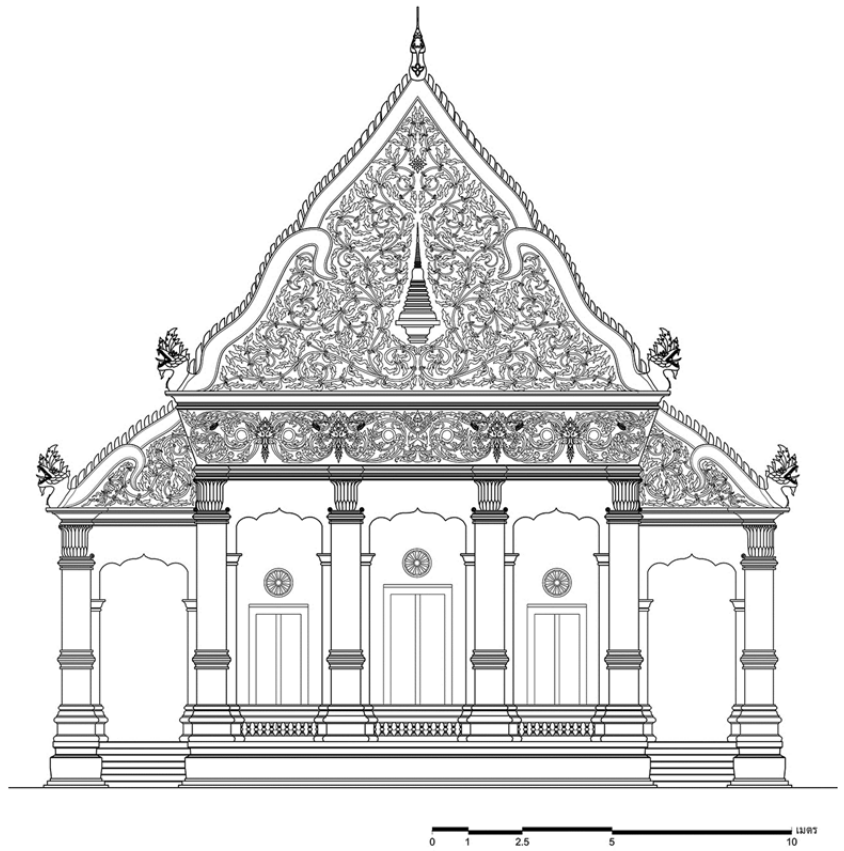

เครื่องลายองแบบลำตัวนาค
หางหงส์เป็นหัวนาค สิมวัด
สุปฏิณารามวรวิหาร

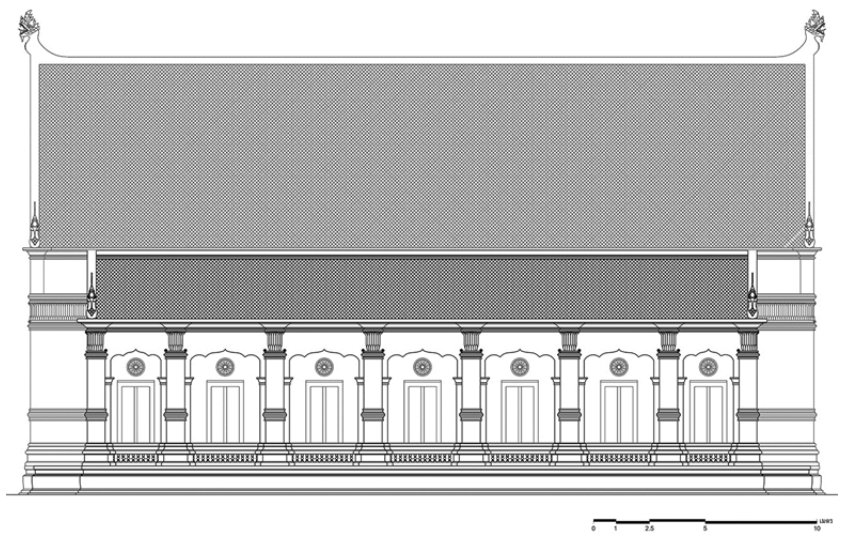

สิมใหม่วัดสุปฏิณารามแบ่งออกเป็น 3 ส่วนในแนวตั้งอย่างชัดเจน
คือส่วนหลังคาแบบไทย ส่วนกลางแบบเยอรมัน และส่วนฐานล่างแบบขอม
โบราณ³¹ ส่วนหลังคาเป็นจั่วไม่ซ้อนชั้น มีหลังคาปีกนกเป็นชั้นลดด้านข้าง
หน้าบันเป็นแบบไม่มีชไรหน้าจั่ว เครื่องประดับหลังคาใช้เครื่องลายองแบบ
ลำตัวนาค ช่อฟ้า และหางหงส์เป็นหัวนาค ลักษณะหัวนาคนี้เป็นองค์ประกอบ
ที่ใช้ประดับในส่วนหน้าบันแบบไม่มีชไรหน้าจั่ว พบในกรุงเทพฯ ครั้งแรกสมัย
รัชกาลที่ 4³² เพื่อทำให้มีลักษณะไทยมากขึ้นจากหน้าบันอิทธิพลจีนแบบไม่มี
ชไรหน้าจั่วที่เป็นแบบพระราชนิยมในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีรูปทรงเรียบๆ สิมวัด

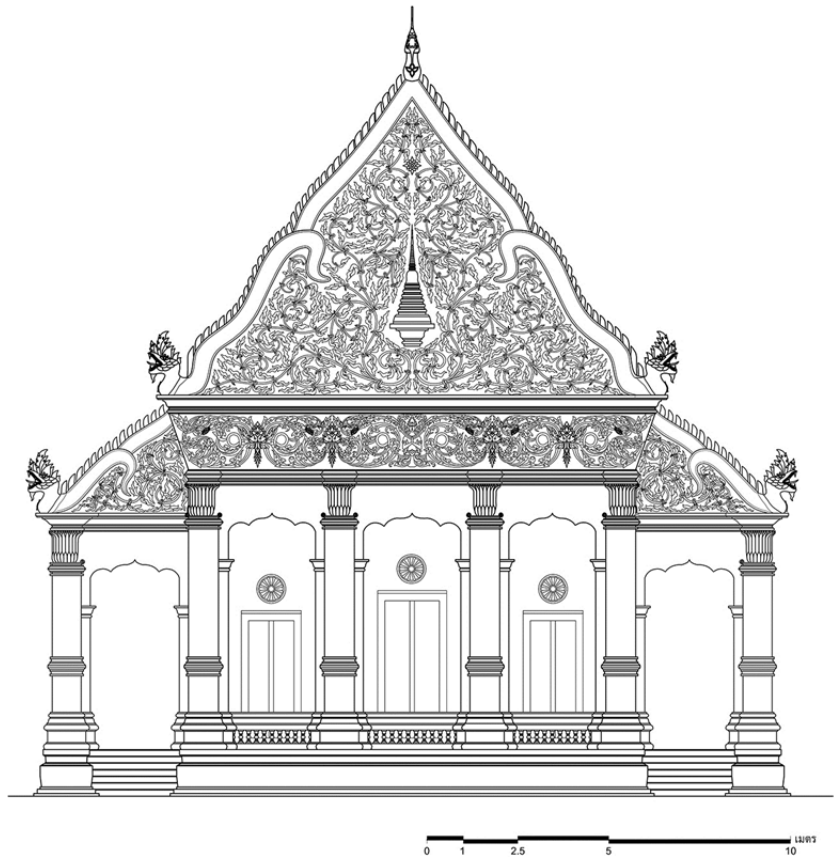
รูปด้านหน้าสิมวัดสุปัญาราม
วรวิหาร อ.เมือง จ.อุบลราชธานี

รูปด้านข้างสิมวัดสุปัญาราม
วรวิหาร อ.เมือง จ.อุบลราชธานี

รูปด้านหลังสิมวัดสุปฏิณาราม
วรวิหาร อ.เมือง จ.อุบลราชธานี

เจดีย์ทรงระฆังจำลองประดับ
หน้าบันด้านหน้า วัดสุปฏิณาราม
วรวิหาร

สุปฏิณารามนี้มีจุดเด่นที่การจำลองเจดีย์ทรงระฆังประดับทั้งหน้าบันด้านหน้าและหลัง ซึ่งเจดีย์ทรงระฆังนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้สื่อถึงความเป็นพุทธแท้ของธรรมเนียมไทย โดยการทำภาพปูนปั้นเจดีย์ทรงระฆังที่กึ่งกลางหน้าบันนี้เปรียบประหนึ่งได้ดั่งกับประดิษฐานเจดีย์ทรงระฆังไว้ตามแนวแกน เป็นไปตามคติความเชื่อของธรรมเนียมไทยในกรุงเทพฯ ล้อมรอบรูปจำลองเจดีย์ทรงระฆังประดับด้วยปูนปั้นลายพฤกษา

ผนังอาคารประดับด้วยเสาอิงตกแต่งหัวเสาด้วยกลีบบัวซ้อน 2 ชั้นรองรับด้วยฐานรับหัวเสาอิทธิพลตะวันตกที่ประดับด้วยเส้นลวดปลายม้วนขึ้นและเหนือบัวหัวเสาเป็นเส้นลวดซ้อนชั้นรับหลังคา องค์ประกอบเช่นนี้เป็นอิทธิพลแบบตะวันตก พบในสถาปัตยกรรมหลายแห่งในกรุงเทพฯ อาทิ การตกแต่งอาคารด้วยปูนปั้นลายม้วนที่ตึกและซุ้มประตูพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพฯ และรายละเอียดลวดบัวซ้อนชั้นเหนือหัวเสาของอาคารการเปรียญวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม กรุงเทพฯ เป็นต้น ช่องเปิดที่ระเบียงโดยรอบสิมทำเป็นโค้งกรอบหน้านาง ลักษณะโค้งแข็งตรง อาจเป็นผลจากการแพร่เข้ามาของกระดาศตารางกราฟที่เป็นระบบพิกัดโดยเฉพาะของช่างเทคนิคชาว

บน : ช่องเปิดที่ระเบียง
โดยรอบสิมวัดสุปฏิณาราม
วรวิหาร

กลาง : เสาอิงและ
รายละเอียดบัวหัวเสาสิม
วัดสุปฏิณารามวรวิหาร

ล่าง : ชุ่มสีมาวางตามแนว
กำแพงแก้ว วัดสุปฏิณาราม
วรวิหาร

ตะวันตก³³ ราวระเบียงทำเป็นเส้นลวดคาคายาตลอดรอบสิม ราวลูกกรงเป็น
ลูกมะหวด ช่องเปิดและราวลูกกรงนี้คล้ายกับช่องเปิดระเบียงตึกวชิรมงกุฏ
และตึกคณะผู้บังคับการ โรงเรียนวชิราวุธ การใช้ลูกมะหวดประดับในช่อง
เปิดที่ต่อเนื่องเป็นจังหวะพบในอาคารแบบตะวันตกที่กรุงเทพฯ ตั้งแต่สมัย
รัชกาลที่ 4 และ 5 ส่วนกรอบหน้าต่างนั้นเป็นลักษณะไทยที่พบในวัดหลาย
แห่งในกรุงเทพฯ เช่น วัดอรุณวราราม กรุงเทพฯ เป็นต้น

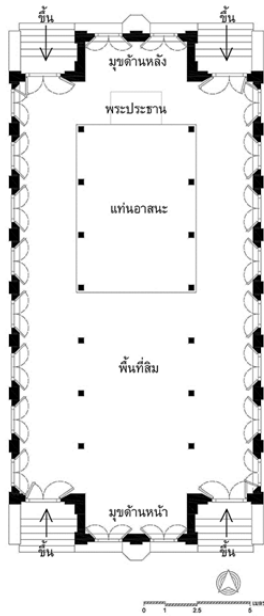
ส่วนกลางของสิมวัดสุปฏิณารามที่ว่าแบบเยอรมัน เพราะ
ในห้วงเวลานั้นศิลปะแบบจังก์ชันสไตล์ (Jugendstil) หรืออาร์ตนูโว (Art
Nouveau) ในประเทศเยอรมันกำลังเป็นที่นิยมในกระแสโลก ซึ่งอาร์ตนูโว
ของเยอรมันนิยมสร้างโดยมีความแข็งแรงของเส้นสายและกรอบสี่เหลี่ยม
ค่อนข้างมาก³⁴ มากกว่าอาร์ตนูโวในประเทศอื่น ผลงานของสถาปนิก
ชาวต่างชาติของกรมโยธาธิการ และกรมรถไฟตั้งแต่ยุคทศวรรษที่ 2440
เป็นต้นมา ไม่ว่าจะเป็นสัญชาติอิตาลีหรือเยอรมัน ต่างได้รับอิทธิพลของ
สถาปัตยกรรมอาร์ตนูโว (Art Nouveau) กันถ้วนหน้า³⁵ ดังนั้นสถาปนิกชาว
เยอรมันจึงเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างอาคารสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกใน
สยาม เช่น คาร์ล ดอห์ริง สถาปนิกชาวเยอรมัน ออกแบบพระราชวังบ้านปืน
ในรูปแบบจังก์ชันสไตล์ ดร.ไบเยอร์ ชาวเยอรมันเป็นนายช่างก่อสร้าง จาก
ความนิยมและการผลักดันให้ประเทศศิวิไลซ์ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 สถาปัตย-
กรรมตะวันตกถูกสร้างขึ้นอย่างแพร่หลาย ทั้งอาคารราชการและที่อยู่อาศัย
หรือแม้กระทั่งอาคารทางศาสนา นอกจากนั้นผู้ออกแบบเขียนแปลนสิมวัด
สุปฏิณารามคือหลวงสถิตยพิมานกาล (ชวน สุปิยพันธ์) ก็จบการศึกษาวิชา
สถาปัตยกรรมจากประเทศเยอรมัน หลวงสถิตยพิมานกาลจึงเป็นตัวแทนที่
แสดงถึงความทันสมัยยึดโยงถึงสิมใหม่วัดสุปฏิณาราม

ชุมสีมวัดสุปฏิณารามเป็นแบบกลม ยอดคล้ายปราสาทรัตนโกสินทร์
ผสมกับเจดีย์ทรงระฆัง โดยทำช่องเปิดเป็นโค้งกรอบหน้าต่างทั้ง 4 ด้านล้อ
กับช่องเปิดของสิม ยอดชุมสีมอาจเกิดจากการผสมผสานจากรูปแบบของ
มหาเสมาชั้นนอก วัดโสมนัสวิหาร ที่มีลักษณะผังกลม ผสมกับชุมยอดปราสาท
รอบเจดีย์วัดบวรนิเวศวิหาร ด้วยชุมสีมวัดสุปฏิณารามวรวิหารได้ลดทอน
รายละเอียดลง ยอดชุมสีมจึงเห็นเป็นรูปทรงคล้ายเจดีย์ทรงระฆังผสมปราสาท
แบบรัตนโกสินทร์

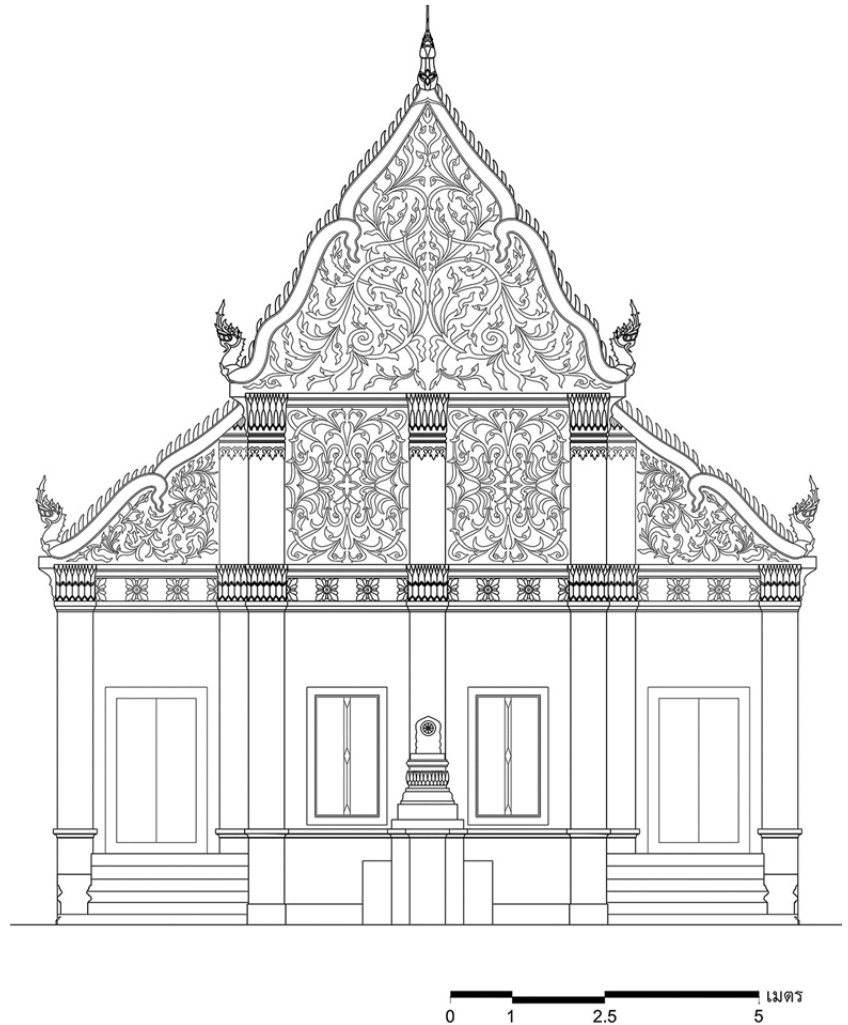
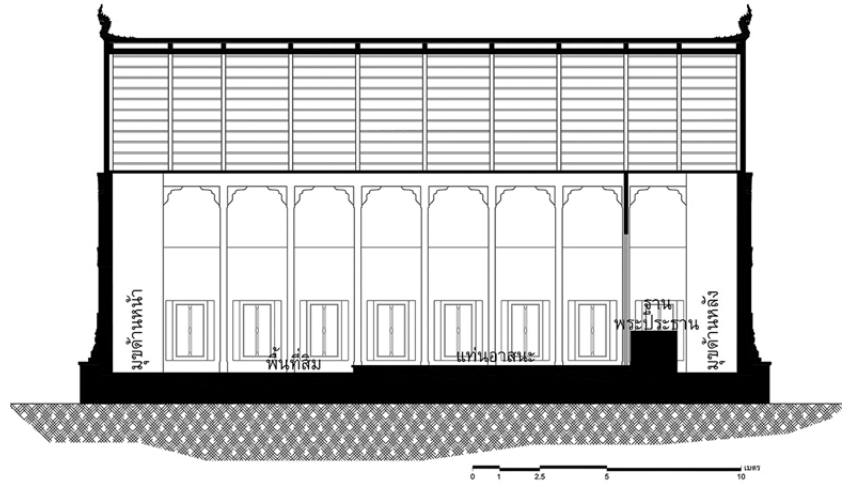
2. วัดสุทัศนาราม

แผนผังวัด วัดแบ่งพื้นที่ออกเป็นเขตพุทธาวาสอยู่ด้านหน้าวัด
คิดเป็นพื้นที่ 2 ใน 3 ส่วน และเขตสังฆาวาสอยู่ด้านหลัง สิมตั้งอยู่บริเวณ
กึ่งกลางวัดในแนวเหนือ-ใต้ โดยมีศาลาการเปรียญและศาลาอเนกประสงค์
ขนาด 2 ข้าง สิมใหม่วัดสุทัศนารามรับอิทธิพลสิมวัดสุปฏิณารามโดยตรง

ลักษณะสิม สิมสร้างราว พ.ศ. 2470 ผังอาคารคล้ายสิมวัด
สุปฏิณาราม แต่สิมวัดสุทัศนารามไม่มีระเบียงรอบ สิมมีหลังคาจั่วที่ไม่ซ้อนชั้น

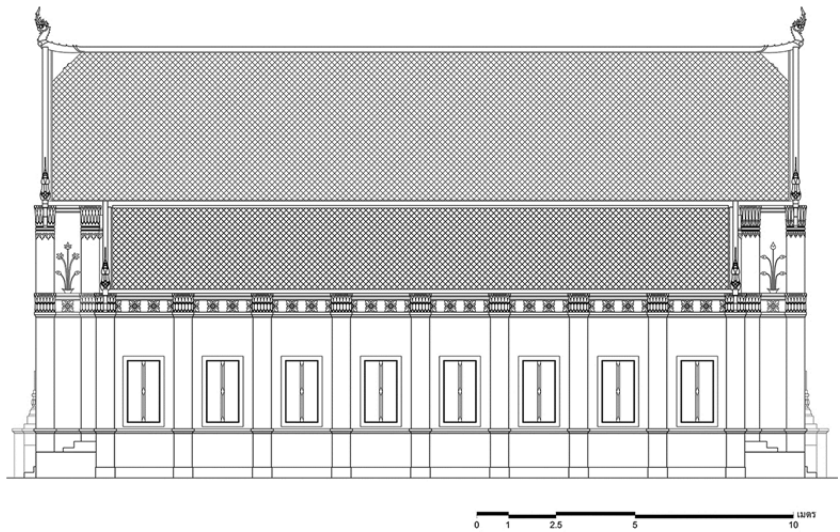
ผังพื้นที่สิมวัดสุทัศนาราม
อ.เมือง จ.อุบลราชธานี

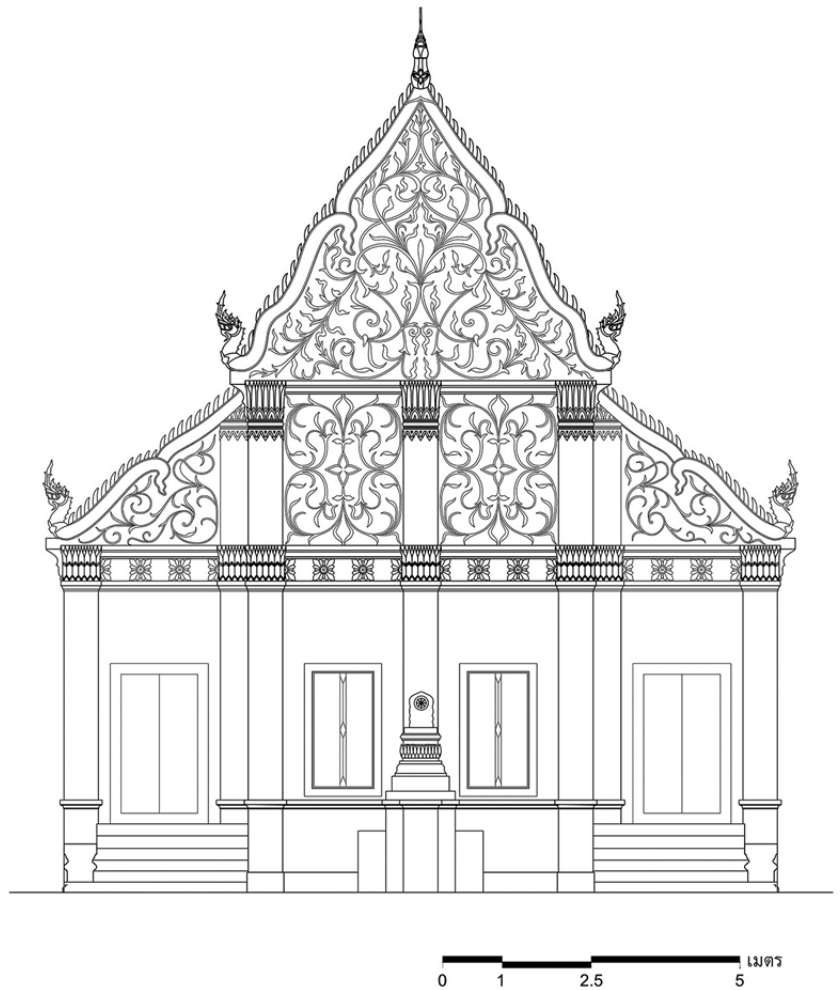
บนขวา : รูปตัดตามยาว
สิมวัดสุทัศนาราม อ.เมือง
จ.อุบลราชธานี

ขวา : รูปด้านหน้าสิม
วัดสุทัศนาราม อ.เมือง
จ.อุบลราชธานี

รูปด้านข้างสิมวัดสุทัศนาราม
อ.เมือง จ.อุบลราชธานี

รูปด้านหลังสิมวัดสุทัศนาราม
อ.เมือง จ.อุบลราชธานี

ทวารบาลสิงโตบริเวณบันได
ทางขึ้นสิมวัดสุทัศนาราม
อ.เมือง จ.อุบลราชธานี

ล่างซ้าย : ฝั่งพื้นสิมวัด
สุภรัตนาราม (วัดบ้านหวาง)
ต.คูเมือง อ.วารินชำราบ
จ.อุบลราชธานี

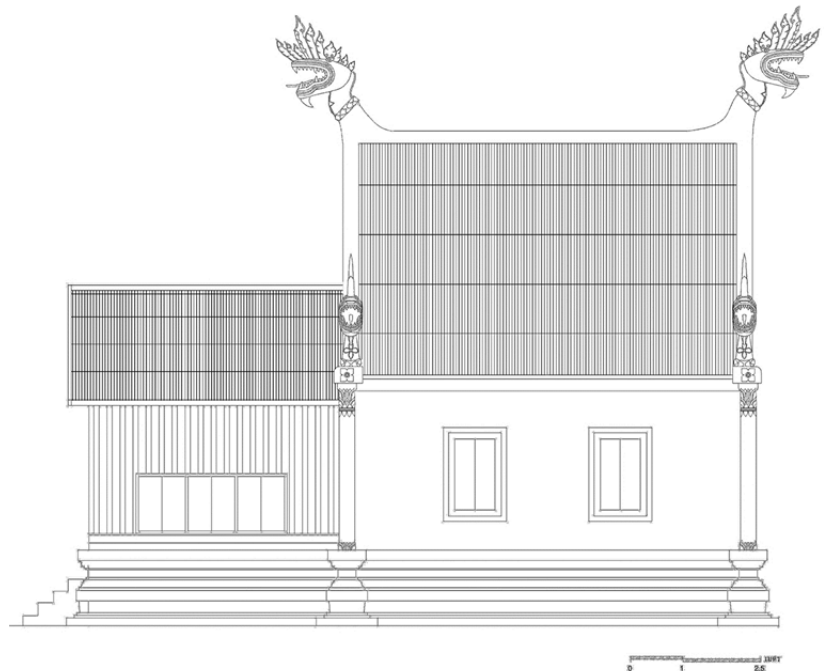
ล่างขวา : รูปด้านข้างสิม
วัดสุภรัตนาราม (วัดบ้าน
หวาง) อ.วารินชำราบ
จ.อุบลราชธานี

มีหลังคาปีกนกเป็นชั้นลดด้านข้าง หน้าบันเป็นแบบไม่มีชราหน้าจั่ว เครื่อง
ลายองค์เป็นตัวนาค ซ่อฟ้า และหางหงส์เป็นหัวนาค การตกแต่งหน้าบันเป็น
ปูนปั้นลายพญานาค รายละเอียดประดับตกแต่งไม่มีใครมีกลิ่นอายของอิทธิพล
ตะวันตกนัก มีการตกแต่งสิมโดยใช้ปูนปั้นรูปแจกันดอกไม้ ซึ่งแจกันหรือ
กระถางดอกไม้เป็นเครื่องมงคลอย่างจีนที่แฝงไปด้วยความหมายอันเป็น
สิริมงคล มักปรากฏในงานช่างญวนของอีสานที่สร้างในช่วง พ.ศ. 2460–
2500³⁶ สันนิษฐานว่าอาจเป็นช่างจีนและญวนที่เป็นแรงงานสำคัญในการสร้าง
สิม ทางเข้าสิมและทวารบาลรูปสิงโตถ่ายแบบและอยู่ในตำแหน่งเดียวกันกับ
สิมโตวัดสุภฏนาราม แม้จะมีอิทธิพลสิมวัดสุภฏนารามแต่สัดส่วนของอาคาร
แตกต่างกัน กล่าวคือสิมวัดสุทัศนารามมีรูปทรงที่สูงชันกว่าของวัดสุภฏนาราม
ประกอบกับความกว้างของอาคารน้อยกว่าของวัดสุภฏนาราม

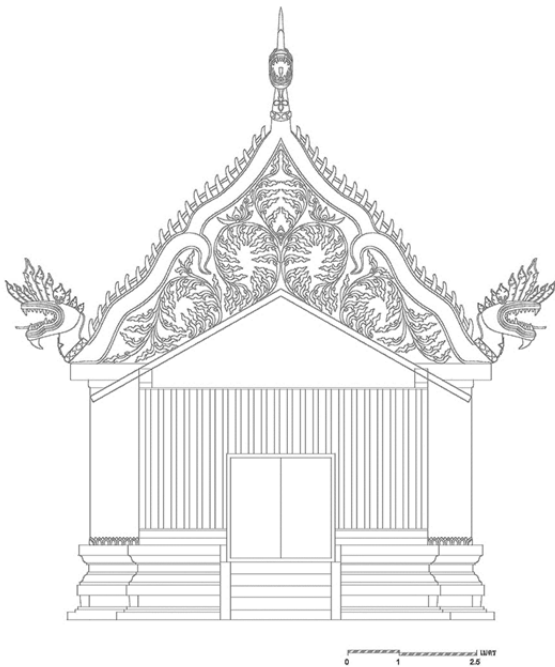
3. วัดสุภรัตนาราม (วัดบ้านหวาง) ตั้งอยู่ที่บ้านหวาง ตำบลคูเมือง
อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ภายใต้การนำของหลวงสุภโรสุประการ
(สอน) บิดาของท่านพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันโท จัน) ย้ายจากตำบล
หนองไผ่ อำเภอเมืองอุบล มาตั้งภูมิลำเนาที่บ้านหวาง³⁷ ในขั้นต้นวัดไม่มีสิม
ได้สร้างสิมขึ้นใน พ.ศ. 2475

แผนผังวัด วัดมีสิมและหอแจกอยู่กึ่งกลางวัด อาคารวางใน
แนวแกนตะวันออก-ตะวันตก พื้นที่ทางทิศเหนือเป็นที่ตั้งของหอรบั้ง

ลักษณะสิม เป็นอาคารขนาดเล็ก 2 ห้องเสา ในชั้นหลังได้เพิ่มเติมพื้นที่ด้านหน้าด้วยบันไดทางขึ้นสิมไม่มีชานพัก ทำให้ไม่สะดวกในการใช้งาน³⁸ สิมมุงด้วยหลังคาจั่วไม่ซ้อนชั้น หน้าบันแบบไม่มีชไรหน้าจั่วใช้เครื่องลายองแบบลำต้วนาค ช่อฟ้า และหางหงส์เป็นหัวนาค หน้าบันด้านหน้าทำปูนปั้นลายพฤษภาทิวาททั้งผืน หน้าบันด้านหลังทำปูนปั้นรูปเจดีย์ทรงระฆัง ที่ล้อมรอบด้วยรูปพฤษภาและนกก

บนสุด : หน้าบันด้านหลัง
สิมวัดสุภรัตนาราม (วัด
บ้านหวาง) อ.วารินชำราบ
จ.อุบลราชธานี

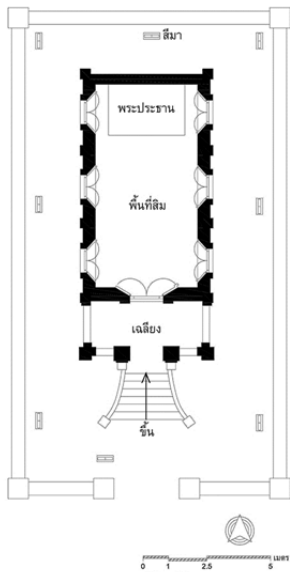
ล่างซ้าย : รูปด้านหน้า
สิมวัดสุภรัตนาราม (วัด
บ้านหวาง) อ.วารินชำราบ
จ.อุบลราชธานี

ล่างขวา : รูปด้านหลัง
สิมวัดสุภรัตนาราม (วัด
บ้านหวาง) อ.วารินชำราบ
จ.อุบลราชธานี

สิมวัดสุภรัตนารามได้รับอิทธิพลจากสิมวัดสุภนาราม เห็นได้ชัดเจนจากลักษณะของหน้าบันแบบไม่มีชไรหน้าจั่วและประดับด้วยนาคเพียงแต่ส่วนบนอาคารดูหนัก เพราะสัดส่วนของนาคที่เป็นเครื่องประดับใหญ่เกินไปเมื่อเทียบกับตัวอาคาร สิมวัดสุภรัตนารามมีขนาดเล็ก เพราะสร้างให้พอเพียงกับจำนวนพระภิกษุที่มีจำนวนน้อยในหมู่บ้าน ช่างก่อสร้างสันนิษฐานว่าเป็นช่างญวนที่มีความชำนาญในการปั้นสัตว์ต่างๆ

4. วัดบ้านหนองเป็ด ตั้งอยู่ที่บ้านหนองเป็ด อำเภอตาลสุม จังหวัดอุบลราชธานี มีข้อมูลว่าวัดบ้านหนองเป็ดมีความสัมพันธ์กับวัดสุภนารามอาทิ เมื่อครั้งสร้างหอแจก (ศาลาการเปรียญ) มีฝรั่งมาทำให้ และช่วยเรื่องวัสดุอุปกรณ์ โดยเอาแบบมาจากวัดสุภนารามวรวิหาร³⁹

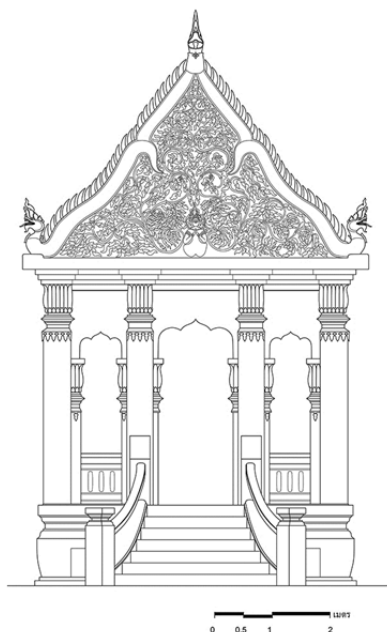
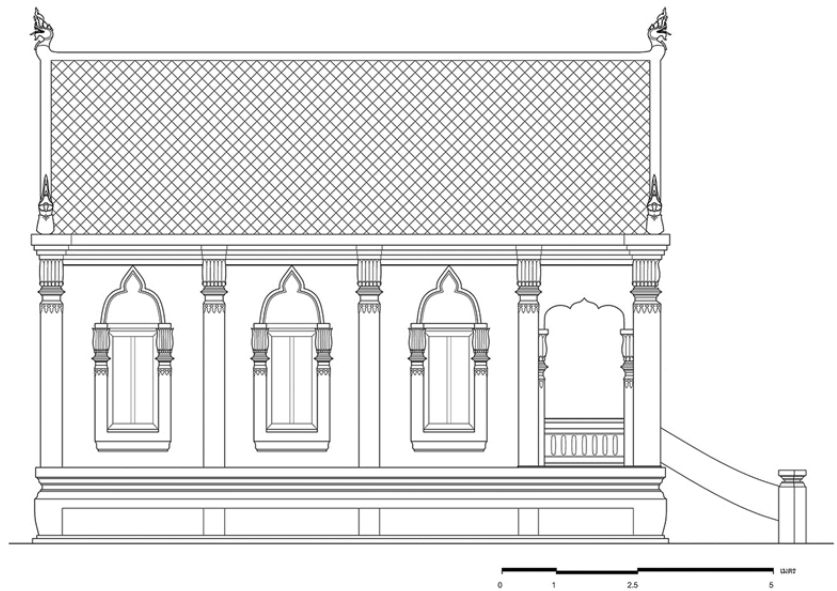
แผนผังวัด สถาปัตยกรรมเขตพุทธาวาสประกอบด้วยสิม ศาลาการเปรียญ และหอรฆัง โดยสิมและศาลาการเปรียญวางขนานกันในแนวแกนตะวันออก-ตะวันตก

บน : ผังพื้นสิมวัดบ้าน
หนองเป็ด อ.ตาลสุม
จ.อุบลราชธานี

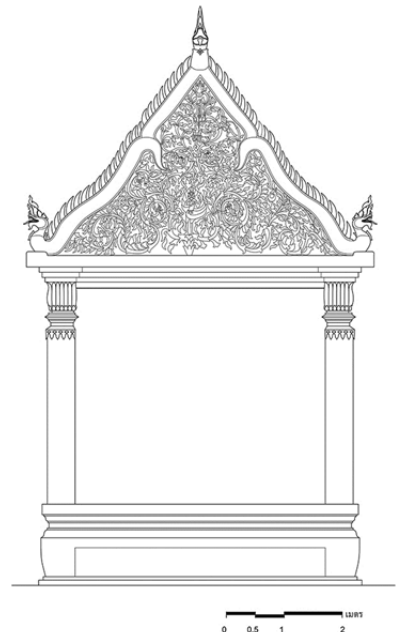
ขวา : รูปด้านข้างสิมวัด
บ้านหนองเป็ด อ.ตาลสุม
จ.อุบลราชธานี

ลักษณะสิม สิมวัดบ้านหนองเป็ดดูผิวเผินแล้วคล้ายกับสิมที่สร้าง
ในสกุลช่างญวนตามท้องถิ่นที่นิยมสร้างทั่วไปในอีสาน แต่เมื่อพิจารณาอย่าง
ถ้วนถี่แล้วมีอิทธิพลสิมวัดสุปฏิหารามโดยตรง รายละเอียดบางส่วนมีกลิ่นอาย
อย่างยุโรปที่รับผ่านมามากต่อหนึ่ง และเนื่องจากเป็นสิมที่สร้างในชนบท การ
สร้างจึงขึ้นอยู่กับความจำของช่างและฝีมือของช่าง

ซ้าย : รูปด้านหน้าสิมวัด
บ้านหนองเป็ด อ.ตาลสุม
จ.อุบลราชธานี

ขวา : รูปด้านหลังสิมวัด
บ้านหนองเป็ด อ.ตาลสุม
จ.อุบลราชธานี

บน : รวาระเบียงแบบ
เจาะช่อง วัดศรีชุมพล
จ.อุบลราชธานี

ล่าง : รวาระเบียงบันได
แบบเจาะช่อง วัดเซเป็ด
อ.ตระการพิพิธ
จ.อุบลราชธานี

ที่มา : ดึก แสนบุญ, “เชิงช่าง
“เชิงบันได” ไทยอีสาน,”
ศิลปวัฒนธรรม 32, 5
(มีนาคม 2554), 50–53.

ผังอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาจั่วไม่ซ้อนชั้น หน้าบันแบบไม่มีโครงหน้าจั่วที่ใช้เครื่องลายองแบบลำต้วนาค ช่อฟ้าและหางหงส์เป็นหัวนาค และหน้าบันตกแต่งด้วยลายพุกกษา ช่องเปิดบริเวณเฉลียงด้านหน้าทำเป็นซุ้มโค้งเลียนแบบกรอบหน้านางสิมวัดสุปฏิหาราม แต่ราวกันตกแบบเจาะช่องแบบสกุลช่างญวน ซุ้มหน้าต่างด้านทิศตะวันออกประดับด้วยหน้ากาล ส่วนซุ้มด้านทิศตะวันตกประดับด้วยเทพนมและกนิกรคล้ายกับรูปแบบตามสกุลช่างพื้นเมืองเช่นที่วัดโพธาราม จังหวัดอุบลราชธานี ที่ซุ้มตกแต่งด้วยหน้ากาลบันไดทางขึ้นด้านหน้ามีลักษณะโค้งผายออกตามความนิยมของช่างญวนในอีสาน ทวารบาลบริเวณบันไดเป็นรูปสิงโตเป็นอิทธิพลจากวัดสุปฏิหาราม

ยุคที่ 3 สมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นต้นมา (พ.ศ. 2481– ปัจจุบัน) และสถาปัตยกรรมวัดธรรมยุติกนิกาย ในอุบลราชธานียุคที่ 3

จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีที่ใช้อำนาจทหารเป็นเครื่องมือในการปกครองคนหมู่มาก⁴⁰ จึงหาความชอบธรรมโดยการสร้างบารมีจากนโยบายในทุกภาคส่วน รวมถึงสถาปัตยกรรมที่เน้นความทันสมัยตามกระแสโลก และเน้นงานที่เป็นสัญลักษณ์ทางประชาธิปไตย อย่างเช่น อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย และยังกำหนดให้สร้างอุโบสถตามแบบมาตรฐาน ก, ข, ค ที่มีรูปแบบไทยภาคกลาง เพื่อให้อุโบสถในประเทศไทยมีรูปแบบในทางเดียวกันทั้งชาติ ด้วยข้อกำหนดนี้เองทำให้วัดสุปฏิหารามที่มีบทบาทเป็นต้นแบบในการสร้างสิม (อุโบสถ) ที่มีเอกลักษณ์ในอุบลราชธานีชะงักลง เกิดสถาปัตยกรรมอย่างรัตนโกสินทร์ขึ้นทั่วอีสาน สถาปัตยกรรมในพื้นที่ไม่ได้พัฒนาตามบริบทของตัวเอง

สถาปัตยกรรมวัดธรรมยุติกนิกายในอุบลราชธานียุคที่ 3

ยุคที่ 3 นี้แม้จะมีการกำหนดและสร้างค่านิยมในการสร้างอุโบสถตามรูปแบบอย่างไทยภาคกลางจากรัฐ แต่พื้นที่อุบลราชธานีรวมถึงทั้งอีสานยังคงให้สิมวัดสุปฏิหารามเป็นต้นแบบของสิมวัดธรรมยุติกนิกาย จึงเกิดปรากฏการณ์นำองค์ประกอบสถาปัตยกรรมสิมวัดสุปฏิหารามมาใช้ประดับสิมวัดธรรมยุตรูปแบบไทยภาคกลางในอุบลราชธานีและอีสาน

สถาปัตยกรรมวัดธรรมยุติกนิกายยุคที่ 3 แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือวัดที่มีสิม สถาปัตยกรรมประธานของวัดตกแต่งหน้าบันด้วยรูปปูนปั้นรูปเจดีย์ทรงระฆัง และวัดที่ใช้องค์ประกอบของสิมวัดสุปฏิหาราม เช่น ซุ้มเสมาเป็นองค์ประกอบของวัด

วัดศรีเทพประดิษฐาราม
จ.นครพนม

ที่มา : Tourist, วัดศรีเทพ
ประดิษฐาราม [Online],
accessed 23 April 2014.
Available from [http://
menroom7.wordpress.
com](http://menroom7.wordpress.com)

ซ้าย : เจดีย์ทรงระฆังถูก
ประดิษฐานไว้ ณ มุมหนึ่งใน
เขตกำแพงแก้ว วัดป่าแสน
สำราญ อ.วารินชำราบ
จ.อุบลราชธานี

ขวา : ด้านหลังอุโบสถ
หลังใหม่วัดศรีทอง (ศรีอุบล
รัตนาราม) อ.เมือง
จ.อุบลราชธานี จำลองเจดีย์
ทรงระฆังที่หน้าบัน

1. วัดที่ใช้สัญลักษณ์เจดีย์ทรงระฆังแทนความเป็นธรรมยุติกนิกาย ระดับที่หน้าบันของสิม

1.1 วัดศรีอุบลรัตนาราม (วัดศรีทอง) เป็นวัดธรรมยุติกนิกาย
สร้างขึ้นในเมืองอุบลราชธานี ตั้งแต่ พ.ศ. 2390 แผนผังวัดศรีอุบลรัตนาราม
เป็นรูปค่อนข้างสี่เหลี่ยมจัตุรัส วัดหันหน้าทางทิศตะวันออก เขตพุทธาวาสมี
สิมขนานกับศาลาการเปรียญในตำแหน่งกึ่งกลางวัด อาคารวางในแนว
ตะวันออก-ตะวันตก ด้านหลังเป็นโรงเรียน โดยแยกเป็นโรงเรียนราษฎร์
ด้านทิศเหนือ และโรงเรียนสงฆ์ซึ่งมีหมู่กุฏิที่พักสงฆ์อยู่ทิศใต้ เนื่องจากสิมหลัง
เดิมได้ทรุดโทรมลง สิมใหม่จึงถูกสร้างขึ้นโดยเอาอย่างอุโบสถวัดเบญจมบพิตร
กรุงเทพฯ หน้าบันสิมวัดศรีอุบลรัตนารามทั้งด้านหน้าและหลังตกแต่งด้วย
เจดีย์ทรงระฆังตามคติอย่างสิมวัดสุปัฏนาราม

1.2 วัดศรีเทพประดิษฐาราม เป็นวัดธรรมยุติกนิกายสำคัญใน
เขตอำเภอเมือง จังหวัดนครพนม สร้าง พ.ศ. 2402 สิมหลังใหม่มีรูปแบบ
อย่างอุโบสถสมัยรัตนโกสินทร์ ตกแต่งหน้าบันด้วยปูนปั้นรูปเจดีย์ทรงระฆัง
สันนิษฐานว่าได้รับคติการสื่อสัญลักษณ์ธรรมยุติกนิกายด้วยการประดับเจดีย์
ทรงระฆังที่หน้าบันจากสิมวัดสุปัฏนาราม

1.3 วัดป่าแสนสำราญ แผนผังวัดป่าแสนสำราญเป็นรูปสี่เหลี่ยม
ผืนผ้า ฝั่งวัดแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือเขตสังฆาวาสมีต้นไม้มากอยู่ด้านหลัง
ด้านหน้าเป็นเขตพุทธาวาส สิมตั้งอยู่บริเวณกึ่งกลางวัดและวางขนานกับศาลา
การเปรียญ มีหอรบอยู่แนวเดียวกับสิม โดยสิมมีรูปแบบอย่างอุโบสถสมัย
รัตนโกสินทร์ และไม่มีการจำลองเจดีย์ทรงระฆังที่หน้าบันพระอุโบสถ แต่ใช้
การจำลองเจดีย์ทรงระฆังประดิษฐานไว้มุมหนึ่งที่เห็นได้เด่นชัดภายในกำแพง
แก้วของสิม รวมไปถึงยอดของกำแพงแก้วล้อมรอบสิมก็มีลักษณะจำลองเจดีย์
ทรงระฆังด้วย การเลือกใช้เจดีย์ทรงระฆังเป็นองค์ประกอบตกแต่งภายนอก
อาจมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นสื่อสัญลักษณ์ธรรมยุติกนิกายก็เป็นได้

1.4 วัดบ้านแคน บ้านแคน อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี
ซึ่งเป็นบ้านเกิดของสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ติสโส อ้วน) เจ้าอาวาสวัดสุปัฏนา-
ราม รูปแบบสิมเป็นแบบมาตรฐาน หน้าบันด้านทิศตะวันตกตกแต่งด้วยปูน

สิมและหน้าบันวัดบ้านแคน
อ.तालसुम ज.उबलराखानी

เป็นรูปเจดีย์คล้ายทรงระฆัง ที่ฐานมีอักษร 3 ตัว เป็นคำย่อ ต.ส.อ ย่อมาจากชื่อของสมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ คือ ติสโส อ้วน เป็นสื่อเพื่อแสดงออกว่าประชาชนในพื้นที่ให้ความเคารพและศรัทธาในสมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ โดยการตกแต่งหน้าบันด้วยการจำลองเจดีย์นี้น่าจะเป็นการรับอิทธิพลมาจากหน้าบันสิมวัดสุปัญญาราม

2. วัดที่องค์ประกอบในสิมวัดสุปัญญารามเป็นสื่อถึงธรรมยุติกนิกายที่มวัดสุปัญญารามเป็นต้นแบบ

2.1 วัดสระแก้ว ตั้งอยู่อำเภอบึงสามพัน จังหวัดอุบลราชธานี เป็นวัดที่สร้างตั้งแต่ยุคที่ 1 ของธรรมยุติกนิกายในอุบลราชธานีพร้อมกับการตั้งเมืองบึงสามพัน ผังวัดสระแก้วเกือบเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส แต่ด้วยวัดตั้งอยู่บริเวณโค้งริมแม่น้ำมูล พื้นที่ด้านที่ติดแม่น้ำมูลจึงต้องอิงกับสภาพภูมิประเทศ หน้าวัดอยู่ด้านทิศเหนือ สิมตั้งอยู่ตามแนวเหนือ-ใต้ อยู่ประมาณกึ่งกลางวัด มีศาลาการเปรียญขนานกับสิม และหอรบอยู่กึ่งกลางด้านหน้าระหว่างสิมกับศาลาการเปรียญ ส่วนเขตสังฆาวาสอยู่ด้านหลังของวัดทางทิศตะวันตก หน้าวัดเป็นลานซึ่งเชื่อมต่อกับลานชุมชน

สิมหลังปัจจุบันมีรูปแบบรัตนโกสินทร์ อิทธิพลจากสิมวัดสุปัญญารามคือกำแพงแก้วที่ทำเป็นซุ้มสีมาตามแบบซุ้มสีมาของสิมวัดสุปัญญาราม ซุ้มสีมาวัดสระแก้วมีผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส เรือนธาตุเป็นช่องโถงตรงกลางทั้ง 4 ด้าน ส่วนยอดมีระเบียบอย่างซุ้มสีมาวัดสุปัญญารามแต่ปรับเป็นสี่เหลี่ยม

2.2 วัดเลียบ ตั้งอยู่ตัวเมืองอุบลราชธานี สร้างขึ้นใน พ.ศ. 2392 แพนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีถนนขนานข้างด้านทิศเหนือและใต้ สิมสถาปัตยกรรมประธานตั้งอยู่กึ่งกลางวัด ศาลาการเปรียญอยู่ทางทิศใต้ของสิม ส่วนทิศเหนือเป็นหอพระ 2 หลัง และหอไตร เขตสังฆาวาสเป็นแนวยาวตลอดอยู่ทางด้านหลัง หน้าวัดทางทิศเหนือเป็นสนามโล่ง และทางทิศใต้เป็นพื้นที่เมรุเผาศพและศาลา

ซ้าย : สิมวัดสระแก้ว
อ.บึงสามพัน จ.อุบล-
ราชธานี

ขวา : สิมวัดเลียบ อ.เมือง
จ.อุบลราชธานี

สิมหลังปัจจุบันเป็นรูปแบบอย่างอุโบสถกรุงเทพฯ องค์ประกอบที่รับมาจากสิมวัดสุปัญญารามคือซุ้มรอบสิม แต่ซุ้มที่วัดเลียบไม่ได้ทำหน้าที่ประดิษฐานโบสถ์ แต่ใช้เพื่อตกแต่งกำแพงแก้วเท่านั้น และ

องค์ประกอบอีกประการหนึ่งที่รับอิทธิพลมาจากลัทธิพราหมณ์คือ ฐานรับทวารบาลบริเวณทางขึ้นลิ้มและประตูกำแพงแก้ว ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกันกับฐานทวารบาลบริเวณทางขึ้นลิ้มวัดสุปัฏนาราม

2.3 วัดใต้ ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของวัดเลียบ เมืองอุบลราชธานี วัดใต้มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยม ลัทธิสถาปัตยกรรมประธานตั้งอยู่กลางวัดคู่กับศาลาการเปรียญ วางในแนวตะวันออก-ตะวันตก ลัทธิหลังปัจจุบันเป็นรูปแบบอย่างอุโบสถกรุงเทพฯ องค์ประกอบที่รับมาจากลัทธิพราหมณ์คือทวารบาลสิงโตบริเวณบันไดทางขึ้นลิ้ม

ชาว : ลัทธิและทวารบาล
สิงโตบริเวณบันไดทางขึ้น
ลิ้มวัดใต้ อ.เมือง
จ.อุบลราชธานี
ลัทธิ : ลัทธิสร้างโคก
อ.เมือง จ.ยโสธร

2.4 วัดสร้างโคก (วัดศรีธรรมาราม) ตั้งอยู่ที่เมืองยโสธร ซึ่งเดิมเป็นเมืองหนึ่งในอุบลราชธานี วัดสร้างโคกถือเป็นวัดสำคัญในการเผยแผ่ธรรมยุติกนิกายในอุบลราชธานี ลัทธิหลังเก่าของวัดมีสิงโตที่เป็นทวารบาล 2 ตนที่ถ่ายแบบมาจากวัดสุปัฏนารามโดยช่างเมืองอุบลราชธานี⁴¹ และลัทธิใหม่ของวัดก็ยังคงสร้างทวารบาลรูปสิงโตบริเวณทางขึ้นเลียนแบบทวารบาลลัทธิพราหมณ์ด้วย

บทสรุป

สถาปัตยกรรมวัดธรรมยุติกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานีมีจุดเด่นที่การใช้สัญลักษณ์เจดีย์ทรงระฆังอันเป็นสัญลักษณ์สื่อถึงธรรมยุติกนิกายเป็นองค์ประกอบลัทธิอันเป็นสถาปัตยกรรมสำคัญสุดในวัด ด้วยการประดิษฐ์ฐานปูนปั้นรูปเจดีย์ทรงระฆังไว้ที่หน้าบัน นับเป็นการประยุกต์ใช้จนเกิดเป็นแนวคิดที่เป็นเอกลักษณ์ของวัดธรรมยุติกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานี

รูปแบบลัทธิธรรมยุติกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานีแตกต่างจากลัทธิอื่นๆ ในพื้นที่ ด้วยการนำเขารูปแบบอุโบสถวัดธรรมยุติกนิกายจากกรุงเทพฯ ได้แก่ หน้าบันแบบไม่มีชราหน้าจั่วที่ใช้เครื่องลายอนาค และการนำเขาสถาปัตยกรรมอย่างตะวันตกจากกรุงเทพฯ ได้แก่ รายละเอียดการตกแต่งตัวอาคาร เช่น เส้นลวดที่ซ้อนทับขึ้นไปจากหัวเสาเพื่อรับหลังคา อันทำให้ลัทธิไม่มีชายคาพันตัวอาคาร แต่ยังมีรูปแบบพื้นถิ่นอีสานและญวนผสมอยู่ด้วย ในชั้นหลังการสร้างลัทธิอีกรูปแบบรัตนโกสินทร์จากกรุงเทพฯ ถึงกระนั้นวัดธรรม-

ยุดิกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานีหลายแห่งยังคงแสดงออกถึงความเป็น
ธรรมยุดิกนิกาย โดยเลือกใช้อัฒมาภรณ์ประกอบตกแต่งสีมที่ยึดโยงกับวัดสุปัฏนาราม
วรวิหาร อันเป็นต้นกำเนิดวัดธรรมยุดิกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานีและภาค
อีสาน ได้แก่ การใช้สัญลักษณ์เจดีย์ทรงระฆัง ชุ่มสีมาผังกลมรูปแบบผสม
ปรารงค์แบบรัตนโกสินทร์กับเจดีย์ทรงระฆัง และการใช้ทวารบาลสิงโตตั้งบน
ฐานรูปแบบเดียวกับฐานสีม

บทบาทพระสงฆ์ธรรมยุดิกนิกายในจังหวัดอุบลราชธานีเป็นผู้นำด้าน
ศาสนาของภาคอีสาน และเป็นองค์กรที่ช่วยเหลือและส่งเสริมการเมืองการ
ปกครองในพื้นที่อีสานของสยามโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นช่วงเวลาที่ยามเสี่ยง
ต่อการเสียดินแดนให้กับฝรั่งเศส หรือเมื่อการปกครองในชาติสิ้นคลอน
เนื่องจากธรรมยุดิกนิกายถือกำเนิด และได้รับการอุปถัมภ์จากสถาบันกษัตริย์
อย่างต่อเนื่อง คณะสงฆ์ธรรมยุดิกนิกายจังหวัดอุบลราชธานีมีความใกล้ชิด
กับคณะสงฆ์ธรรมยุดิกนิกายในส่วนกลาง ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พระภิกษุ
ธรรมยุดิกนิกายเมืองอุบลรับเอาแนวคิด ค่านิยม และนโยบายจากส่วนกลาง
โดยตรง

เชิงอรรถ

¹ สมคิด จิระทัศนกุล, “พระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533), 343–344.

² ขาตรี ประกิตนทการ, *การเมืองและสังคมในศิลป-สถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม* (กรุงเทพฯ : มติชน, 2547), 71.

³ เรื่องเดียวกัน, 79–91.

⁴ พระพรหมมณี (ติสโส อ้วน), *ประวัติวัดสุปฏิหาราม* (พระนคร : โรงพิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, 2496. ที่ระลึกในงานสมโภชครบ 100 ปี แห่งวัดสุปฏิหาราม จังหวัดอุบลราชธานี 1 มกราคม 2496), 25.

⁵ พระวอพระตาเป็นขุนนางที่นำกลุ่มอพยพหนีอำนาจเจ้าสิริบุญสาร เจ้าผู้ครองเวียงจันทน์ เมื่อครั้งร่วมสมัยกรุงธนบุรี สุดท้ายสร้างเมืองขึ้นที่ตอนมดแดงขึ้นแก่กรุงสยาม ต่อมาสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ถูกตั้งเป็นเมืองอุบลราชธานี

⁶ พระพันธุโล (ดี) และพระเทวธัมมี (ม้า)

⁷ อิดา สารยา, *สยามมินทร์ ปันทรเศรฐ์ เจ้าจุลจอมจักรเอย* (กรุงเทพฯ : ด่านสุทธาการพิมพ์, 2540), 91, อ้างถึงในสมคิด จิระทัศนกุล, โชติมา จตุรงค์ และ ชาญวิทย์ สรรพศิริ, *รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาในชุมชนท้องถิ่น* (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, 2547), 400.

⁸ ตำแหน่งการปกครองแบบอาญาสี่ ลดหลั่นกันดังนี้ เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร

⁹ ไพโรจน์ สโมสร, *จิตรกรรมฝาผนังอีสาน* (ขอนแก่น : ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2532), 23.

¹⁰ พระพรหมมณี (ติสโส อ้วน), *ตำนานวัดสุปฏิหาราม* (พระนคร : อักษรเจริญทัศน์, 2478. ที่ระลึกในงานผูกพัทธสีมาและฉลองพระอุโบสถวัดสุปฏิหาราม จังหวัดอุบลราชธานี), 20–21.

¹¹ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของ “ท้องถิ่นนิยม” และ “ภูมิภาคนิยม” ในอีสาน ช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475,” *สารธรรมศาสตร์* 26, 2 (พฤษภาคม–สิงหาคม 2543) : 22.

¹² ดู เสมจาริก วัดเลียบ อ.เมือง จ.อุบลราชธานี

¹³ เป็นการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ ขึ้นในเขตอีสานเป็นครั้งแรก ก่อนหน้านี้นี้จะเป็นตำแหน่งหลักคำ ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ยึดตามธรรมเนียมเก่าจากล้านช้าง โดยจะเป็นพระครองลาว และพระรูปสุดท้ายเป็นพระครองไทย คือพระอริยธรรมวงศาจารย์ (สู้) จากสำนักวัดสระเกศ ซึ่งเป็นมหานิกาย

¹⁴ สมคิด จิระทัศนกุล, โชติมา จตุรงค์ และ ชาญวิทย์ สรรพศิริ, *รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาในชุมชนท้องถิ่น*, 400–401 ; เปรมวิทย์ ท่อแก้ว, “การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2364–2473)” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), 93.

¹⁵ เปรมวิทย์ ท่อแก้ว, “การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2364–2473),” 100.

¹⁶ ดู สายชล สัตยานุรักษ์, “การสร้างอัตลักษณ์พระสงฆ์,” ใน *สมเด็จพระยาตราชานุภาพ การสร้างอัตลักษณ์ “เมืองไทย” และ “ชั้น” ของชาวสยาม* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2546), 249–261.

¹⁷ สิมคือคำเรียกอุโบสถของคนในภาคอีสาน ปัจจุบันนิยมเรียกสั้นลง

¹⁸ *ประวัติวัดสุปฏิหารามวรวิหาร อุบลราชธานี และเทศกาลต่างๆ ในประเทศไทย* (พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2507), 8.

¹⁹ พระพรหมมณี (ติสโส อ้วน), *ประวัติวัดสุปฏิหาราม*, 27–28.

²⁰ เรื่องเดียวกัน.

²¹ เรื่องเดียวกัน.

²² เรื่องเดียวกัน.

²³ เรื่องเดียวกัน.

²⁴ ขาตรี ประกิตนทการ, *การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม*, 204 ; จอห์น แบสดิน และ แฮร์รี เจ. เบ็นดา, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่ : ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม* (*A History of Modern Southeast Asia : Colonialism, Nationalism Decolonization*), พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไววรรณ และ ภรณ์ กาญจนขัติ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529), 114.

²⁵ ดู เรื่องเดียวกัน, 211–224.

²⁶ วิโรฒ ศรีสุโร, *ลิมอีสาน* (กรุงเทพฯ : บริษัทเมฆเพรส จำกัด, 2536), 28–30.

²⁷ เรื่องเดียวกัน, 30.

²⁸ โดยการเข้าร่วมพรรคคอมมิวนิสต์ของโฮจิมินห์ในฝรั่งเศสและรัสเซีย ดู จอห์น แบสตัน และ แฮร์รี เจ. เบ็นดา, *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่ : ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม* (*A History of Modern Southeast Asia : Colonialism, Nationalism Decolonization*), 119–123.

²⁹ กิติรัตน์ สีพันนท์, “ธรรมยุติกนิกายในภาคอีสาน (2394–2476),” *ศิลปวัฒนธรรม* 12, 10 (สิงหาคม 2534) : 103.

³⁰ สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า, “ประวัติและความสำคัญของสถานที่ทำน้าอภิกษกจังหวัดอุบล,” *วารสารศิลปกร* 4, 2 (2493) : 74–75.

³¹ ร.อ. วราวุธ ผลานันต์ และ คนอื่นๆ, *พิพิธภัณฑลัค่าในวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร* (อุบลราชธานี : หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดอุบลราชธานี และสำนักศิลปะและวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, 2556), 23.

³² ขาตรี ประกิตนทการ, *การเมืองและสังคมในศิลป-สถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม*, 78.

³³ มาณพ อิศรเดช, *สถาปัตยกรรมมีพระหัตถ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์* (กรุงเทพฯ : บริษัทพี. เอ. ลิฟวิ้ง จำกัด, 2538), 148, อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน.

³⁴ สมชาติ จิงสิริอารักษ์, *สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยาม สมัยรัชกาลที่ 4–พ.ศ. 2480* (กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 86–89.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 89.

³⁶ ดึก แสนบุญ, “อุปแต้ม...อุปนูน สกุลช่างญวนอีสาน : เจ็กปนลาว มีตรภาพบนความหลากหลาย,” *ศิลปวัฒนธรรม* 31, 11 (กันยายน 2553) : 64.

³⁷ วิโรฒ ศรีสุโร, *ลิมอีสาน*, 28.

³⁸ สัมภาษณ์ พระอธิการชาลี ฐานุตตะโม, เจ้าอาวาสวัดสุภรัตนาราม, 31 กรกฎาคม 2556.

³⁹ สัมภาษณ์ นายคุณ ต้นคำ อายุ 91 ปี, อดีตสามเณร เมื่อครั้งสร้างสิมวัดบ้านหนองเป็ดหลังปัจจุบัน, 30 เมษายน 2555.

⁴⁰ ขาตรี ประกิตนทการ, *การเมืองและสังคมในศิลป-สถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม*, 289.

⁴¹ สัมภาษณ์ นายสุวัฒน์ แสงทอง อายุ 71 ปี, ญาติของพระผู้บุกเบิกวัดน้ำคำใหญ่ จังหวัดยโสธร (วัดสาขาของวัดสร้างโคก), 10 กันยายน 2554.

บรรณานุกรม

หนังสือ

กรมศิลปากร, กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. *เมืองอุบลราชธานี*. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2532.

กระจำจ นันทโพธิ. *มหานิกาย-ธรรมยุต ความขัดแย้งภายในของคณะสงฆ์ไทยกับการล่องเสภาพอำนาจปกครองระหว่างฝ่ายอาณาจักรและศาสนจักร*. นนทบุรี : สันติธรรม, 2528. คณะกรรมการดำเนินการจัดทำหนังสือที่ระลึก 150 ปี. *ที่ระลึกฉลอง 150 ปี วัดศรีอุบลรัตนาราม (วัดศรีทอง) ต.ในเมือง อ.เมืองอุบลราชธานี จ.อุบลราชธานี 9 เมษายน 2549*.

กรุงเทพฯ : วิทยาอาอฟเขตการพิมพ์, 2549. คายส์, ชาร์ลส์ เอฟ. *แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย = Isan : regionalism in Northeastern Thailand*. แปลโดย รัตนาโตสกุล. อุบลราชธานี : ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2552.

จารุวรรณ ธรรมวัตร. “ภูมิปัญญาแห่งอีสาน.” ใน *รวมบทความอีสานศึกษา*. มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนรินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2531.

ขาตรี ประกิตนทการ. *การเมืองและสังคมในศิลป-สถาปัตยกรรม สยามสมัย ไทยประยุกต์ ชาตินิยม*. กรุงเทพฯ : มติชน, 2547.

ตะวันตกในตะวันออก : สังคมไทยสมัยรัชกาลที่ห้าถึงปัจจุบัน : เอกสารประวัติศาสตร์คัดสรรสมัยรัชกาลที่ห้าและบทความเชิงวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547 (พิมพ์ในงานสมมนาทางวิชาการเฉลิมพระเกียรติครบรอบ 150 ปี พระบรมราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ ศูนย์มานุษยวิทยา 21 กันยายน 2547).

- แบสตัน, จอห์น และ แอร์รี่ เจ. เบ็นดา. *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้สมัยใหม่ : ลัทธิอาณานิคม ลัทธิชาตินิยม และการสลายตัวของลัทธิอาณานิคม (A History of Modern Southeast Asia : Colonialism, Nationalism Decolonization)*. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย ชื่นจิตต์ อำไพวรรณ และ ภรณ์ กาญจนันธุ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.
- ประวัติวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร อุบลราชธานี และ เทศกาลต่างๆ ในประเทศไทย. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2507.
- เปรมวิทย์ ท่อแก้ว. “การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2364 – 2473).” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- พรณี บัวเล็ก. “สยาม” ในกระแสธารแห่งการเปลี่ยนแปลง : ประวัติศาสตร์ไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2541.
- พระพรหมมุนี (ติสโส อ้วน). *ตำนานวัดสุปฏิญนาราม*. พระนคร : อักษรเจริญทัศน์, 2478. (ที่ระลึกในงานผูกพัทธสีมาและฉลองพระอุโบสถวัดสุปฏิญนาราม จังหวัดอุบลราชธานี).
- _____. *ประวัติวัดสุปฏิญนาราม*. พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2496. (ที่ระลึกในงานสมโภชครบ 100 ปี แห่งวัดสุปฏิญนาราม จังหวัดอุบลราชธานี 1 มกราคม 2496).
- พิทักษ์ น้อยวังคลัง และ เพ็ญผกา นันทิลก. *รายงานการวิจัยโลกทัศน์ของช่างที่ประกอบอาชีพการทำลวดลายประดับสถาปัตยกรรมทางศาสนาในภาคอีสาน*. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2539.
- เพ็ญศรี ดูก. *ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย (สยาม) กับประเทศฝรั่งเศส : ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ตามเอกสารของกระทรวงการต่างประเทศ*. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, 2539.
- _____. *รวมบทความประวัติศาสตร์ : ศาสตราจารย์ ดร. เพ็ญศรี ดูก*. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531.
- ไพฑูรย์ มีกุล. *การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ : บรรณกิจเทรดดิ้ง, 2517.
- ไพโรจน์ สโมสร. *จิตรกรรมฝาผนังอีสาน*. ขอนแก่น : ศูนย์วัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2532.
- วรารุณ ผลานันต์, ร.อ. และ คนอื่นๆ. *พิพิธภัณฑ์ล้ำค่าในวัดสุปฏิญนารามวรวิหาร*. อุบลราชธานี : หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดอุบลราชธานี และสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, 2556.
- วิทยาลัยครูอุบลราชธานี. “ประวัติศาสตร์และโบราณคดีอุบลราชธานี.” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการประวัติศาสตร์และโบราณคดีอุบลราชธานี 26-28 กันยายน 2531 ณ ห้องประชุมอาคารหอสมุด วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, 2531.
- วิโรฒ ศรีสุโร. *ลิมอีสาน*. กรุงเทพฯ : มุลนิธิโตโยต้า, 2536.
- สถาบันราชภัฏอุบลราชธานี, หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดอุบลราชธานี.
- สถาปัตยกรรมอุบลราชธานี*. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ยงสวัสดิ์ออฟเซต, 2541.
- สมคิด จิระทัศนกุล. “พระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขาสถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2533.
- _____. *วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2544.
- สมคิด จิระทัศนกุล, โชติมา จตุรงค์ และ ชาญวิทย์ สรรพศิริ. *รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของวัดในพระพุทธศาสนาในชุมชนท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550.
- สมชาติ จิงสิริอารักษ์. *สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยามสมัยรัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2480*. กรุงเทพฯ : คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.

สายชล สัตยานุรักษ์. “การสร้างอัตลักษณ์พระสงฆ์.”
ใน สมเด็จพระญาณสังวรราชนานาภิบาล
การสงฆ์ “เมืองไทย” และ “ชั้น”
ของชาวสยาม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
มติชน, 2546.

สุจิตต์ จันทร์สาขา. “ภาคอีสานในอดีต (ฉบับย่อ).”
เอกสารสัมมนาทางวิชาการ อีสานศึกษา
(ประวัติศาสตร์ การเมือง เศรษฐกิจ สังคม
และวัฒนธรรม) 11-12 ธันวาคม 2529
ณ วิทยาลัยครูมหาสารคาม, 2529.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของ
ชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2475.
พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. “อีสาน-ลาว-ขแมร์ศึกษา ในกรอบ
ประชาคมอาเซียน สัมมนาวิชาการประจำปี
2556 มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี อำเภอ
วารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี 28-29
พฤศจิกายน 2556.” มติชน, 28 พฤศจิกายน
2556. [Online]. Accessed 18 November
2015. Available from <http://www.sujitwongthes.com/suvarnabhumi/2013/11/suvarnabhumi-society-culture-28112556/#more-10437>

บทความ

กิตติรัตน์ สิทพันธ์. “ธรรมเนียมกนิภายในภาคอีสาน (2394-
2476).” ศิลปวัฒนธรรม 12, 10 (สิงหาคม
2534) : 96-104.

ดาร์วิน เมตตาริกานนท์. “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์
ของ “ท้องถิ่นนิยม” และ “ภูมิภาคนิยม” ใน
อีสานช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
พ.ศ.2475.” สารธรรมศาสตร์ 26, 2
(พฤษภาคม-สิงหาคม 2543) : 5-44.

ติก แสนบุญ. “ ‘เชิงช่าง’ ‘เชิงบันได’ ‘ไทยอีสาน’.”
ศิลปวัฒนธรรม 32, 5 (มีนาคม 2554) :
30-32.

_____. “ป้องเอี่ยม ช่องเปิด-ปิด ในวัฒนธรรมงาน
ช่างไทย-ลาวสองฝั่งโขง.” ศิลปวัฒนธรรม
32, 6 (เมษายน 2554) : 64-66.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า. “ประวัติและความสำคัญของ
สถานที่ทำน้ำอภิเษกจังหวัดอุบล.” วารสาร
ศิลปากร 4, 2 (2493) : 71-75.

สัมภาษณ์

คุณ ต้นคำ. อดีตสามเณรเมื่อครั้งสร้างสมวัดบ้านหนอง
เปิดหลังปัจจุบัน. สัมภาษณ์, 30 เมษายน
2555.

ชาลี ฐานุตตะโม, พระอธิการ. เจ้าอาวาสวัดสุภรัตนาราม.
สัมภาษณ์, 31 กรกฎาคม 2556.

สุวัฒน์ แสงทอง. ญาติของพระผู้บุกเบิกวัดน้ำคำใหญ่
จังหวัดยโสธร (วัดสาขาของวัดสร้างโคก).
สัมภาษณ์, 10 กันยายน 2554.